DACIA ISTORICĂ

No. 1

15 Oct. 1937

Preţul Lei 40

„DACIA IŞTORICA"

Apare la fiecare 15 a lunii

Red. Propr. IOSIF SCHIOPUL

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA

CLUJ, STRADA COŞBUC 7

A b o n a m e n t:

12 luni . . . . 400 Lei

6 luni . . . . 210 Lei

3 luni . . . . 105 Lei

Pentru străinătate 12 luni 500 Lei

Numărul 40 Lei.

DACIA ISTORICĂ

STUDII ŞI CERCETĂRI

Anul I. **Cluj, 15 Oct. 1937** **No. 1**

Deodată cu retragerea din Dacia Traiană a legiunilor romane, către finele secolului al III-lea, firul istoriei populaţiunii civile din acea Dacie se rupe şi se pierde, pentru a nu fi regăsit şi legat din nou decât multe secole mai târziu — în însemnările cronicarilor privitoare la descălecarea Ungurilor în Panonia şi în documentele secolelor de mai târziu.

Dispariţia aceasta din istoria Daciei Traiane a populaţiunii vechi şi reapariţia ei în istoria aceleiaş provincii după aproape 8 secole, sub numele nou de *Blaci,* este un fenomen istoric care a provocat multe comentarii şi a dat naştere la multe controverse, dintre cari unele mai subsistă şi azi.

Comentariile şi controversele acestea, izvorîte din opinii de multeori diametral opuse, se datoresc în mare parte faptului că ele nu se întemeiază întotdeauna pe un studiu critic propriu al izvoarelor istorice, ci numai pe interpretări străine cari nu sunt pe deplin interpretarea obiectivă a izvoarelor istorice. Cei mai mulţi făuritori de teorii au uitat că înainte de a fi interpretate, izvoarele istorice — fie ele cronici sau documente — trebue studiate sub raportul autenticităţii, al vechimii reale şi al veracităţii lor.

Revista ce o pornim acum îşi propune să facă acest lucru necesar: să revie asupra cercetării critice a textelor vechi, a tuturor izvoarelor cari se refer la o epocă ce cuprinde în cadrele ei secolul descălecării Ungurilor în Panonia şi secolele următoare până la finele secolului al XIII-lea.

Pornim la drum cu riscul de a face uneori un drum pe care l-au mai făcut şi alţii, dar şi cu perspectiva de a vedea lucruri pe cari alţii nu le-au văzut.

* * *

Preocuparea cercetărilor noastre nu poate să fie decât constatarea de fapte, de fapte precise, indiscutabile. Cercetările noastre nu vor fi influenţate de alte consideraţiuni străine. In cursul cercetărilor noastre nu ne vom lăsa nici răpiţi de mirajul unor concluziuni ademenitoare pentru anumite teorii, nici nu ne vom lăsa speriaţi de posibilitatea unor concluziuni ameninţătoare pentru aceleaşi teorii. Punctul de pornire al cercetărilor nu vor fi teorii, ci constatarea de fapte. Teoriile vor veni numai ca concluziuni ale faptelor constatate.

Nu vom fi călăuziţi nici de prea multe preocupări bibliografice.

Metoda bibliografică este metoda speculaţiunii cu ideile şi argumentele altora. Este metoda financiarilor cari speculează la bursă cu bani străini, cu banii clienţilor, profitând de toate avantagiile: câştigul intrând în punga proprie, pierderile eşind din punga clienţilor.

Vom căuta întotdeauna să reducem chestiunile la o formulă simplă şi firească, eliminând orice balast bibliografic inutil, oricât de mult acest balast ar putea ridica aparenţa savantă a expunerilor.

* * *

Evenimentele nu se petrec numai în timp, ci se petrec şi în spaţiu. Oamenii şi popoarele nu trăiesc şi n'au trăit numai „cândva", ci şi „undeva". Ca şi timpul, nici spaţiul n'are în istorie întotdeauna hotare bine definite. „Pe la începutul secolului..." se indică uneori timpul, „în basinul Dunării...", se indică de alteori spaţiul.

Istoria, fără considerarea paralelă a geografiei, a condiţiunilor orografice, idrografice şi topografice — rămâne cel puţin incompletă. Aspectul fizic al pământului — care n'a fost întotdeauna aspectul fizic de azi — îl dau: râurile, munţii, lacurile — mari, înalţi, întinse. Condiţiunile fizice au determnat şi încurajat evenimente şi acţiuni, cum au şi împiedecat şi pus hotare la alte evenimente şi acţiuni. Multe acţiuni şi evenimente rămân neînţelese dacă le privim numai din punct de privire politic nu şi din punctul de privire al

aspectului fizic al ţării unde s'au petrecut. Aspectul fizic este mai vechiu decât cel politic. Pământul a existat înaintea oamenilor cari locuiesc pe el. De acea vom da o deosebită atenţiune geografiei, topografiei şi toponimiei.

Inainte de toate: cercetările şi studiile publicate în revistă nu le considerăm drept concluziuni şi soluţiuni intangibile, ci numai drept constatări de fapte, dorinţa noastră fiind ca ele să fie controlate şi la nevoie rectificate şi completate.

De acea apelăm la colaborarea tuturor celor cari vor citi revista noastră, rugându-i ca înainte de toate:

a) să ne semnaleze fapte nouă; documente necunoscute sau puţin cunoscute; etimologii toponimice locale etc.

b) să ne arate ce argumente s'ar mai putea invoca în sprijinul sau contra celor expuse în revistă;

c) să nu creadă că ceeace ar putea să ne spună n'ar avea nici o importanţă. In istorie nu există lucru fără importanţă — pus la locul şi în timpul lui.

* * *

Cititori de pretutindeni, aşteptăm colaborarea voastră!

„DACIA ISTORICĂ"

NOTE PE MARGINEA DOCUMENTELOR.

1. *Despre documente şi publicarea lor.*

Istoria se întemeiază pe documente. Inainte de toate pe documente scrise. In fond istoria nu este altceva decât interpretarea critică şi constructivă a documentelor.

Ca regulă generală, valoarea pentru istorie a documentelor scrise depinde de gradul autenticităţii lor şi de distanţa, în timp şi în spaţiu, ce le desparte de evenimentele la cari se refer. Ca regulă generală, prin urmare, valoarea unui document este mai mare dacă el este original, decât dacă este numai o copie. Şi este mai mare dacă documentul este contimporan al evenimentelor şi produs al ţării unde s'au produs acele evenimente, decât dacă este numai o reminiscenţă tardivă sau produs al unei ţări străine. Cum mai mare valoare au depoziţiile celor cari au *văzut* cum s'a petrecut un lucru, decât depoziţiile celor cari au *auzit* numai cum s'a petrecut acel lucru.

Istoria trebuie să fie prin urmare precedată sau cel puţin trebuie să meargă paralel cu o examinare critică a documentelor pe cari se întemeiază. Documentele trebuie analizate în ce priveşte autenticitatea lor: forma în care au fost transmise şi ni s'au păstrat. Altfel istoria întemeindu-se pe documene lipsite de autenticitate riscă să prezinte trecutul într'o lumină falşă.

Nu toate documentele ni s'au păstrat în original, adică în forma externă şi internă în care au fost obţinute dela cei cărora li se atribuie. Cele mai multe dintre documentele mai vechi ni s'au păstrat numai reproduse în alte documente mai nouă, în aşa numitele transsumpturi; ni s'au păstrat în copii autentice, sau în fine în simple copii. Un număr neînsemnat de documente ni s'au păstrat şi în original şi în transsumpturi sau copii autentice.

Să lămurim lucrurile prin câteva exemple:

La anul 1236 regele Ungariei Bela IV. le acordă oaspeţilor din Dej anumite privilegii. Documentul prin care li se acordă aceste privilegii este documentul *original*. Acest original din 1236 ni s'a păstrat şi se găsia odinioară în arhiva oraşului Dej.

La anul 1224 regele Ungariei Andrei al II-lea le acordă oaspeţilor germani din ţinutul Sibiului anumite privilegii. Documentul prin care le acordă privilegiile este documentul *original*. Acest original din 1224 nu există însă. Textul original ni s'a păstrat numai într'un transsumpt: la 1317 regele Carol Robert reproduce diploma din 1224 din cuvânt în cuvânt. Acest document al regelui Carol Robert ni s'a păstrat în original.

La anul 1233 viceregele Ungariei Bela dăruieşte unui credincios al său o bucată de pământ numită *„terra Loysta"*. Documentul de danie este documentul *original*. El nu ni s'a păstrat. Textul documentului din 1233 se găseşte însă în transsumpt într'o diplomă din 1265 a viceregelui Ştefan. Nici acest original din 1265 nu ni s'a păstrat. Textul celor două diplome din 1233 şi 1265 se găseşte însă reprodus în transsumpt într'un document din 1311 al regelui Carol Robert, care ni s'a păstrat în original. Aşadară: cunoaştem documentul din 1233 numai dintr'un transsumpt din 1311 al unui transsumpt din 1265.

La anul 1223, regele Andrei confirmă o donaţiune a preotului *Gocelinus* făcută mănăstirii din Cârţa. Documentul acesta de confirmare este *originalul*. Acest original ni s'a păstrat şi se găseşte în Arhiva Muzeului Naţional Săsesc din Sibiu. La 1359, regele Ludovic I. confirmă, la cererea mănăstirii, donaţiunea reproducând în transsumpt diploma de confirmare a regelui Andrei al II-lea. Şi această confirmare a regelui Ludovic I. ni s'a păstrat. Diploma din 1223 ni s'a păstrat, prin urmare, şi în original şi într'un transsumpt autentic.

Multe documente cari nu ni s'au păstrat în original, nu ni s'au păstrat nici măcar în copii autentice, ci numai în simple copii, făcute de unii şi alţii în mod sistematic sau incidental. Pentru istoria Transilvaniei înainte de secolul al XVIII-lea, mai bogate sunt colecţiunile de copii de documente făcute de iezuiţii *Gabriel Hevenesi* (1656—1715), care a lăsat 120 volume de documente copiate, şi *Ştefan Kaprinai* (1714—1786), care a lăsat şi el peste 100 de volume de documente copiate. In aceste copii se găsesc multe copii făcute după originale cari nu se mai găsesc, dar despre cari se spune unde se găsiau odinioară. Se găsesc în colecţiuni însă şi documente copiate, fără să se indice locul unde se găseşte sau se găsia originalul.

Să dăm câteva exemple:

La anul 1221, regele Ungariei Andrei al II-lea confirmă testamentul unui *„Comes Sol"*, care nu avea erezi. *Fejér*[1]) publică documentul „după manuscrisul lui Hevenesi", care nu dă însă nici o indicaţiune despre originalul pe care l-a copiat.

La anul 1240, regele Ungariei Bela al IV-lea donează ordinului Cisterciensilor mai multe biserici din *„Burcia"*. *Fejér* (4. III. 550) publică actul de donaţiune „după originalul din mănăstirea Zircz". *Zimmermann*[2]) reproducând documentul spune însă că în arhiva mănăstirii nu se găseşte originalul, nici vreo urmă că ar fi existat vreodată. Documentul ni s'a păstrat numai într'o simplă copie a unui călugăr cisterciens (copia în Arhiva Bibliotecii Naţionale din Paris)[3]).

Valoarea acestor documente cari nu ni s'au păstrat decât în simple copii, fără indicarea izvorului, fără indicarea locului unde se găseşte originalul, — este, fireşte, foarte redusă şi într'o controversă chiar nulă ca putere doveditoare.

De altfel aceasta a fost şi concepţiunea juridică şi în Ungaria evului mediu. „Transsumptul nu putea ţine locul originalului. Valoarea transsumptului depindea întotdeauna dela siguranţa producerii — la nevoie — a originalului"[4]).

De acea prima întrebare la interpretarea oricărui document trebue să fie: original? transsumpt? copie?

* * *

Nu toate documentele cari ni s'au păstrat în original sau în transsumpturi sunt autentice. Adică nu toate au eşit din cancelaria sau din însărcinarea aceluia căruia i se atribuie. Multe dintre aceste originale sunt numai „pretinse originale", în realitate ele fiind falşuri ticluite mai curând sau mai târziu după epoca din care sunt datate.

Motivele cari au determinat falşurile au fost aproape în toate cazurile aceleaşi. Documentele în marea lor majoritate — documentele secolelor cari ne interesează mai mult, secolele XI—XIII — sunt documente privitoare la donaţiuni de drepturi şi moşii. De multe ori s'a întâmplat în acele secole ca baza legală a posesiunii acelor drepturi şi moşii să fie contestată. Şi se întâmpla ca unii

---

[1]) *Georgii Fejér*, Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae 1829. Tom. 3, vol. I p. 325.

[2]) *Fr. Zimmermann und Carl Werner*, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 3 volume. Hermannstadt 1892—1902. I. p. 68.

[3]) Revista va reproduce acest document în facsimil.

[4]) *Szentpétery Imre*, Magyar Oklevéltan. Budapest 1930. pag. 80.

beneficiari de asemenea drepturi să nu poată dovedi posesiunea legală prin acte autentice, fie că acele acte s'au pierdut în cursul timpurilor, fie că n'au existat niciodată şi posesiunea era numai o simplă uzurpare. Şi atunci posesorii drepturilor îşi făureau ei actele justificative.

Aceste sunt documentele aşa zise „falşe". Numărul lor este foarte mare. In deosebi este mare numărul documentelor falşe privitoare la donaţiuni făcute în cursul secolului XIII şi cele anterioare, — falşuri plăsmuite în mare parte în secolul al XIV-lea. Cu începerea secolului al XIV-lea anume tronul regal al Ungariei a fost ocupat de o nouă dinastie, cea a Angevinilor, dinastia naţională a Arpadianilor stingându-se, — şi schimbarea de dinastie a adus cu sine în multe cazuri şi contestări de titluri de drept. Similare contestări şi necesitatea justificării drepturilor câştigate s'au mai ivit şi în cursul secolului al XVII-lea. In timpurile turburi de după catastrofa dela Mohàcs (1526) şi luptele pentru Transilvania, multe bunuri ale Coroanei fuseseră înstrăinate de domnitori sau însuşite pe nedrept de posesorii lor. La anul 1615 dieta Transilvaniei hotărâse o revizuire a acestor înstrăinări, fixând ca punct de plecare situaţiunea din anul 1588, adică: bunurile şi privilegiile de tot felul (moşii, zecimi, etc.) de cari se bucurase cineva înainte de 1588 nu mai aveau să fie revizuite. Numai titlurile de drept ale achiziţionărilor făcute după acest an aveau să fie prezintate. Şi atunci mulţi posesori de moşii sau privilegii îşi făuriau documente pentru a dovedi că posesiunea lor datează „din bătrâni".

In timpurile mai nouă, au fost falşificate documente şi din alte motive decât interese pur materiale. Acesta este cazul mai ales în ce priveşte contele *Iosif Kemény*, care făurea documente pentru a dovedi anumite teorii istorice ale sale, anumite afirmaţiuni pe cari le făcea în scrierile lui.

„Document falş" nu însemnează însă întotdeauna şi „document fără valoare pentru istorie". „Document falş" nu însemnează întotdeauna că, documentul fiind falş, este falş şi plăsmuire şi invenţiune şi tot ce se spune în acel document.

Din contra. Documentele „falşe" uneori sunt dovezi istorice mai convingătoare decât ar fi în cazul că ar fi autentice. Documentele n'au fost anume date ca să „serviască istoria". Ele au la originea lor alte preocupări decât înregistrarea unui eveniment „pentru posteritate". Istoria se desprinde din documente numai în mod indirect, numai din circumstanţele — de timp şi de spaţ — cu

cari acordarea lor poate fi adusă în legătură. Spre exemplu, în ce priveşte documentele eşite din cancelariile regilor Ungariei, istoria se desprinde de cele mai multeori numai din invocarea meritelor pentru cari beneficiarii documentelor erau răsplătiţi.

Falşificatorii nu aveau, prin urmare, nici un interes să falşifice însăş „istoria". Din contra. Falşificatorii de documente îşi ţeseau falşurile pe un fond istoric indiscutabil. Ei îşi alegeau drept cadru al falşurilor fapte trecute în conştiinţa publică, fapte pe cari toată lumea le cunoaştea. Şi pe acel fond necontestat căutau ei să proiecteze falşurile lor, sperând că în cadrele incontestabil reale şi autentice vor avea aspect de realitate şi autenticitate şi plăsmuirile lor.

De acea nici documentele „falşe" nu trebuie aruncate toate la coş ca fără valoare pentru istorie.

* * *

Şi o observaţiune finală despre publicaţiile de documente.

Examinarea şi comentarea documentelor sub raportul autenticităţii lor trebue să pornească întotdeauna dela cea mai veche formă a lor, dela cea mai veche formă în care ni s'au păstrat. De acea şi reproducerea documentelor trebuie să fie reproducerea exactă şi nealterată a acestei forme celei mai vechi. „Ediţie bună" de documente este numai ediţia care ne redă fidel textul şi ortografia, cu toate greşelile de limbă, gramatică şi ortografie; cu toate lacunele de text. Asupra tuturor acestora numai în comentarii critice este permis să se revină.

2. *Reproduceri şi regeste.*

Nu toţi cercetătorii pot să consulte originalele documentelor cari îi interesează, pentrucă originalele poate se găsesc în diferite arhive din diferite oraşe şi ţări. Cei mai mulţi cercetători — în orice caz în ce priveşte cele mai multe documente — trebuie să se mulţumiască cu textele publicate în diferite colecţiuni. Textele aceste publicate sunt de obiceiu precedate de un „regest" (cum s'ar zice, de un „titlu") în care în câteva rânduri se spune de ce este vorba în document *(„re gesta")*.

Cercetătorii nu trebuie însă să se mărginească la citirea acestor regeste şi să interpreteze documentele pe baza acestor regeste, pentrucă ele scot în evidenţă numai părţile mai esenţiale, — mai

esenţiale din punctul de privire a celui care publică documentul. De altă parte, uneori aceste regeste nu rezumă în mod obiectiv documentul sau îl rezumă în mod tendenţios sau greşit.

Regestul anume nu este permis să interpreteze documentul, ci numai să-l rezume. Interpretarea trebuie făcută în comentarii. Regestul nu este permis să spună mai mult decât se spune în documentul însuş.

Dela această regulă primordială se abate spre exemplu în mod constant colecţiunea de documente privitoare la istoria Saşilor din Transilvania publicată de *Fr. Zimmermann* şi *K. Werner*.

Zimmermann spune, spre ex., în regestul unei diplome din 1236 a regelui Bela al IV-lea (No. 74.): „König Bela IV. bestimmt Rechte und Pflichten der Deutschen in Dees". Adică: „regele Bela stabileşte drepturile şi îndatoririle Germanilor din Dej". In documentul care se reproduce după acest regest nu se pomeneşte însă nicăiri de Germani ci se spune numai că *„accedentes ad nostram presentiam villicus et hospites nostri de Deeswar"* etc. La fel regestul altui document din 1261 al viceregelui Stefan (Z. No. 94) vorbeşte de Germani, cât timp documentul pomeneşte numai de „oaspeţi": *„accedentes ad nostram presentiam hospites de Desvar"*. La fel şi regestul unui al doilea document din 1261 (Z. no. 95.) şi altul din 1279 al regelui Ladislau al IV-lea (Z. no. 195), deşi în documentele reproduse se vorbeşte numai de *„hospites de Deeswar"* şi de *„villicus et hospites nostri de Deeswar"*. La fel, regestul unui document din 1265 al viceregelui Ştefan privitor la Vinţ vorbeşte de „Germanii" din Vinţ, deşi în documentul reprodus (Z. no. 110) se vorbeşte numai de *„fideles hospites nostri de Wynch"*. La fel vorbesc de „Germanii din Cricău şi Ighiu" regestul unui document din 1266 al viceregelui Ştefan (Z. no. 113) şi cel al unui document din 1289 al regelui Ladislau al IV-lea (Z. no. 228), deşi documentele vorbesc numai de *„Hospites nostri de Karako et de Yguen"* şi de *„Fidelibus hospitibus nostris de Karako"*. La fel în regestul diplomei din 1291 a regelui Andreiu al III-lea (Z. no. 239) privitoare la Ocna-Dejului, deşi documentul vorbeşte numai de *„hospites nostri de Desakna"*. Şi la fel, înfine, regestul unui document tot din 1291 al regelui Andreiu al III-lea (Z. no. 249) spune că „regele Andreiu III acordă Germanilor din Turda" drepturile pe cari le au „Germanii din alte sate", deşi în document este vorba numai de *„hospitibus nostris de Thorda Akna"* şi de drepturile *„qua hospites nostri de Deesakna, Zek et Kolos gratulantur"*.

Zimmermann şi istoriografia săsească vreau să vază în toţi aceşti „oaspeţi“ din Dej, Vinţ, Turda etc. numai Germani. Se prea poate ca între *„hospites“* de cari este vorba în aceste documente să fi fost şi oaspeţi germani, dar *„hospes“*, *„hospites“*, — oaspeţi, imigranţi, — nu însemna excluziv numai oaspeţi germani. *„Hospes“* şi *„hospites“* însemnau „oaspeţi“ în general, oaspeţi de orice naţiune, — imigranţi în opoziţie cu locuitorii autoctoni ai ţării. *„Hospites cuiuscumque nationis“*, spune bula de aur din 1222 a regelui Andreiu al II-lea. *„Omnes liberi homines, sive hospites, sive indigene“*, face distincţiune o diplomă din 1207 a aceluiaş Andreiu (Fejér, 3. I. 43). La 1231, Coloman, duce al Slavoniei acordă privilegii „oaspeţilor“ săi: *„hospitibus iuxta Castrum Valcow commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis“* (Fejér 3. II. 237).

* * *

Un caz clasic pentru felul cum pot duce în eroare regestele — este cazul istoricului german *Max Perlbach.*

Intr'un studiu privitor la cucerirea Prusiei orientale de către Cavalerii Teutoni, istoricul polon *W. Ketrzynski*[5]) a dovedit că un considerabil număr de documente privitoare la aceşti Cavaleri Teutoni sunt falşe. Intre altele contestase şi autenticitatea diplomei din 1222 prin care regele Ungariei Andreiu al II-lea le donează acelóraşi Cavaleri Teutoni *„quandam terram Burza nomine ultra silvas“*. Contestarea autenticităţii o întemeia între altele şi pe faptul că însuş Papa Grigorie IX, protector al Cavalerilor, desavuase autenticitatea diplomei când, la 1231, vorbind de diplomele cari li s'au acordat de regele Andreiu Cavalerilor Teutoni ignorează această diplomă din 1222, reproducând numai două diplome din 1211 şi 1212.

Istoricul german *Max Perlbach* într'o recensiune a acestui studiu a căutat să infirme acest argument spunând că „Papa Grigorie n'a reprodus şi diploma din 1222, deoarece acea diplomă era deja confirmată de antecesorul său Papa Honoriu al III-lea“ şi, prin urmare, nu mai era nevoie să o confirme, ci confirma numai cele neconfirmate încă[6]). Şi Perlbach citează în sprijinul său colecţiunea

---

[5]) *W. Ketrzynski*, Der Deutsche Orden u. Konrad von Masovien. Lemberg 1904.

[6]) Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Innsbruck 1905.

de documente a lui Zimmermann, care într'adevăr spune în regestul bulei din 1231 că *„Papst Gregor bestätigt die Urkunden des Königs Andreas II. für den deutschen Orden im Burzenland aus den Jahren 1211 und 1212"*. Adică: „Papa Grigorie IX confirmă..." etc.

Perlbach s'a mulţumit cu citirea acestui regest şi nu şi-a luat osteneala să citiască şi documentul însuş[7]). Dacă ar fi citit şi documentul, ar fi văzut că argumentul său este inexistent, pentrucă regestul lui Zimmermann este un rezumat greşit, falş. In bulă nu este vorba de confirmarea unor diplome, ci de lămurirea însăş a chestiunii *cari* sunt diplomele donaţionale ale regelui Andreiu. Papa Grigorie spune anume că „pentru ca să nu se poată ivi vreo umbră de îndoială în ce priveşte diplomele acordate Cavalerilor de regele Andreiu" *(„ne super privilegiis que dilectis filiis... concessit Regia celsitudo valeat dubitationis scrupulus suboriri")*, Papa a dat ordin ca acele diplome donaţionale să fie examinate *(„ipsa inspici fecimus diligenter")* şi bula papală reproduce apoi amintitele două diplome din 1211 şi 1212, ignorând pe cea din 1222.

Argumentul istoricului polon rămâne prin urmare în picioare. *Perlbach* s'a lăsat dus în eroare de un regest falş.

---

[7]) Tot aşa s'a mulţumit numai cu citirea regestelor şi în ce priveşte celelalte documente privitoare la Cavalerii Teutoni din *„terra Burza"* cum vom arăta cu altă ocaziune.

O CHESTIUNE DE PRIORITATE: „CLUS“ SAU „CULUS“?

Despre numele oraşului Cluj s'a scris atât de mult, încât s'ar părea că nu a mai rămas nimic de spus[1]). Şi totuş, nu sunt lămurite încă toate laturile problemei. Inainte de toate nu este încă lămurită laturea aşaziselor atestări.

Cele mai vechi atestări ale numelui Cluj datează din secolele XII—XIII. Documentele acelor secole ni-au transmis numele în două forme înrudite: *Clus* şi *Culus* în diferite variante de ortografie[2]). Faptul că cele două forme sunt contimporane a făcut ca unii istorici să tragă concluziunea că „cele două nume au circulat în acelaş timp şi alături“[3]), iar alţii că „înainte de secolul al XIV-lea numele Cluj avea forma ungurească de *Kulusvar*, iar din acest nume Românii au făcut Cluj“[4]).

Faptul însă că cele două forme *Clus* şi *Culus* sunt contimporane nu este o premisă intangibilă şi, prin urmare, nici concluziunile trase din ea nu sunt intangibile. Faptul contemporanităţii este anume numai o constatare de o valoare relativă, pentrucă se intemeiază pe o largă şi superficială interpretare a cea ce e o atestare.

Cei cari s'au îndeletnicit până acum cu istoria oraşului sau a numelui Cluj s'au mulţumit de obiceiu să accepte atestările de nu-

---

[1]) Amintim numai lucrările mai însemnate:
Jakab Elek, Kolozsvár torténete. Buda 1870.
Al. Marki, Über den Namen Kolozsvar. Budapest 1904.
Csánki Dezső, Magyarorszag tórtenelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest 1913.
G. Kisch, Siebenbürgen im Lichte seiner Sprache.
N. Drăgan, Românii în veacurile IX—XIV. Bucureşti 1933.

[2]) Forma germană *Klausenburg* şi forma latinească *Claudiopolis* sunt mult mai nouă. *Klausenburg* apare pentru prima dată în documente între anii 1405—1408 (la 1348 în forma *Clusenborg*); *Claudiopolis* apare pentru prima dată în registrele din 1559—1560 ale universităţii din Wittenberg (Germania): *„Stefanus Wolfart Claudiopolitanus Transylvanus“*.

[3]) *Al. Márki*, op. cit.

[4]) *Melich-Gombocz*, A honfoglaláskori Magyarország. Budapest 1929. p. 305: „A magy. Kolozsvár, Torda nevek a XIV század közepe előtt magyaul Kulusvar, Turda hangalakokban voltak meg. E nevek az oláhban Cluj (olv. Kluzs) alakban élnek s kétségtelen, hogy az o-magy. Kuluzsvár, Turda átvételei“.

Este un studiu vast, în care autorul caută să dovediască că numele topice vechi din Ungaria şi Transilvania au fost transmise celorlalţi locuitori ai ţării de către Unguri.

me aşa cum le înşiră „Indicele" colecţiunilor de documente, fără să examineze şi documentele înşele din cari s'au scos atestările. Şi aceasta este o greşală fatală, pentrucă înşirarea de nume şi forme din Indice nu ne precizează în acelaş timp şi vechimea reală a acelor nume şi forme, dat fiind că nu ne arată şi vechimea reală a documentelor cari ni le-au transmis. Indicele nu ne dă mai departe nici o lămurire în ce priveşte sursa din care pornesc documentele şi, prin urmare, nu ne arată nici adevăratul proces de evoluţiune a numelui. Indicele nu ne indică în fine nici locul unde s'a format un nume, nici fazele prin cari a trecut până ce s'a cristalizat în forma lui definitivă.

Aşa fiind, studiul documentelor este indispensabil, pentrucă este o deosebire fundamentală între valoarea formelor transmise şi păstrate în documente originale, contimporane, şi între valoarea formelor transmise şi păstrate numai în copii făcute în epoci mai mult sau mai puţin recente. Şi este o fundamentală deosebire între valoarea formelor transmise şi păstrate în documente cari pornesc dela autorităţi indigene, locale, şi între valoarea formelor transmise şi păstrate în documente cari pornesc din surse străine.

A nu ţinea seama de aceste deosebiri ar însemna ca şi cum un judecător chemat să judece asupra unui incident oarecare, ar acorda depoziţiilor unor martori cari n'au asistat la incident, cari au auzit numai despre el dela alţii, au auzit poate numai dela alţii cari nici ei n'au asistat la incident — aceaş greutate pe care trebue s'o acorde depoziţiilor unor martori cari au fost de faţă, cari au văzut „cu ochii proprii" cum s'a petrecut incidentul.

Colecţiunea de documente a lui Zimmermann-Werner[5]) spre pildă ne dă pentru numele Cluj (mănăstire, oraş şi judeţ) la Indice formele următoare:

Oraş: Kuluswar, Kulusuar, Kulusvar, Culuswar, Clusvar, Cluswar, Clwsuar, Clwswar, Klusuar, Coluswar, Colos-, Colws-, Coloswariensis etc.

Mănăstire: Kulusmonostra, Colus-, -monustura, -monustra, -monstra, Kolws- monwstwra, Clus-, Klus-, Kolos-, Clus, Clusa, Monustur, Clusiensis etc.

Judeţ: Kulus, Culus, Clus, Cluus, Clws, Kolos.

La fel face şi istoricul ungur Csánki Dezsö în lucrarea sa despre toponimia Ungariei în epoca Hunadieştilor. El copiază ates-

[5]) *Zimmermann-Werner*, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1892.

țările cuprinse în Indicele colecțiunii lui Zimmermann pentru mănăstire și județ, iar pentru oraș copiază și „completează" atestările adunate de Márki Sándor (cari sunt în general acele ale colecțiunii lui Zimmermann).

Această înșirare cronologică de forme nu ne poate da însă și nici nu ne dă o icoană reală a procesului de evoluțiune a numelui. De acea în analiza vechimii numelui Cluj noi vom abandona Indicele în favorul documentelor[6]).

Documentele eșite din cancelarii organizate, documente în cari se pomenește de Cluj, emană dela 3 autorități:

1. cancelaria regilor Ungariei;

2. cancelariile unor autorități civile și bisericești constituite pe teritoriul Transilvaniei și

3. cancelariile unor episcopii constituite în vecinătatea Transilvaniei.

Toate aceste documente nu sunt mai vechi de a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ele sunt însă o bază sigură și incontestabilă pentru cercetări. In afară de aceste documente mai avem și alte 3 documente dela finele secolului al XII-lea, avem și o colecțiune de însemnări procesuale și pe urmă o seamă de bule papale, — ambele, și însemnările și bulele, dela începutul secolului al XIII-lea, — în cari se pomenește de Cluj sau de un Cluj. Ele sunt, ce-i drept, ceva mai vechi, dar sunt și o bază mult mai incertă.

Pentru prima dată dăm de un nume *Clus* într'un document nedatat[7]) din timpul regelui Bela al III-lea, prin care Bela confirmă testamentul unui oarecare Kaba. Intre cei cari au asistat la actul confirmării se pomenește și de *„Gallus comes Albensis Transilvanus, Thomas Comes Clusiensis"*. Documentul ni s'a păstrat în original.

Tot în acea epocă dăm și de un nume *„Culus"* într'un document datat din 1183, prin care Episcopul din Spalato (Dalmacia) ia anumite dispozițiuni. In document se pomenesc dignitarii țării din acel an, între cari se pomenește de *„Gallo Culusiense comite, Thomas albensi comite"*. Documentul acesta ni s'a păstrat numai într'o

[6]) „Clus" era și numele mănăstirii și cel al orașului și cel al județului. Cum însă aci nu este vorba nici de vechimea mănăstirii, nici de cea a orașului sau a județului, ci numai de vechimea numelui comun tuturor, renunțarea la diviziunea pe cele trei categorii se impune în mod logic. Numele Cluj formează sub acest raport o unitate indivizibilă și studierea vechimii lui trebuie să pornească dela această indivizibilitate.

[7]) *Jakab Elek*, op. cit. îl datează „1173—1175 évek körül", *Szentpétery Imre*, az Árpádházkori oklevelek kritikai jegyzéke, Budapest 1923 no. 128 îl datează „1177 körül".

copie din secolul al XIV-lea şi autenticitatea lui este contestată de istoriografia ungurească[8]).

Al 3-lea document, acesta din timpul regelui Emeric, datat din anul 1201, prin care se acordă privilegii unor oaspeţi din Croaţia *(„hospitibus de Potok“)*, pomeneşte între dignitarii ţării şi de *„Marano comite de Zonuk, Pazman de Kulus“*. Şi acest document ni s'a păstrat numai în copie, într'un transsumpt al regelui Ladislau al IV-lea din 1285, care şi el atestă numai un transsumpt al regelui Ştefan al V-lea din 1272.

Identitatea numelor „Clus“ şi „Culus“ din aceste documente cu „Clus" din Transilvania este prea încertă decât să se poată trage vreo concluziune indiscutabilă din aceste atestări. Dar şi ele dovedesc prioritatea formei *„Clus“*.

Bulele papale pomenesc cu certitudine de un *Clus* din Transilvania.

La anul 1199 Papa Inocenţiu al III-lea acordă protecţiunea sa lui *„Henricus archidiaconus Clusiensis“*. Bula ni s'a păstrat în registrele Vaticanului, în copiile bulelor papale. (Zimmermann no. 576).

La anul 1222 (Zimm. no. 33). Papa Honoriu al III-lea dă însărcinare unor episcopi din Ungaria să cerceteze plângerile *„abbatis et conventus monasterii beate Marie de Clus“* contra Episcopului Transilvaniei.

La anul 1225 (Zimm. no. 50) acelaş Papă confere dreptul *„mitre et annuli“* abatelui *„monasterii Clusiensis de Ultrasilvanis partibus“*.

La anul 1232 (Zimm. no. 66), Papa Grigorie al IX-lea dă însărcinare Legatului său din Ungaria să aplaneze conflictul ivit între Episcopul Transilvaniei şi *„abbatem et conventum monasterii de Clusa Ultrasilvane diocesis“*.

La anul 1235 (Zimm. no. 73), acelaş Papă dă o similară însărcinare şi unor episcopi din Ungaria. Mănăstirea este numită tot de *„Clusa“*.

Cum însă registrele papale cari au păstrat în copii aceste bule nu sunt registre contimporane, nici aceste atestări nu pot fi premise indiscutabile pentru concluziuni indiscutabile.

Mai mare greutate ar putea să fie atribuită aşazisului „Regestrum Varadinense“ (Orade), în care s'au înregistrat numeroase însemnări privitoare la aşazisa „proba de foc“ *(„iudicium ferri can-*

[8]) *Szentpétery*, op. cit. no. 138.

dentis“). Aceste însemnări se refer la epoca regelui Andreiu al II-lea, adică la începutul secolului al XIII-lea. Ele ni s'au păstrat însă numai într'o publicaţiune din anul 1550. Datele cronologice indicate sunt contestabile. In acest „Regestrum...“ se pomeneşte la 1213 de *„castrenses de Clus de centuriunatu Agad“, — „Critophorus comes de Clus“, — „Beken, curiali comite de Clus“, — „Isac centurio et Vodasa de castro Clus“.* La 1214: *„iudice Basu, curiali comite de Clus“, — „ioubagiones ecclesie de Clus“.* La 1215: *„iudice Ecce comite de Clus“.* La 1226: *„cum aliis ioubagionibus castri Clus“, — „ante Sebastianum comitem de Clus, iudicem a rege Bela delegatum“.*

Fără a trage vreo concluziune din toate aceste documente, observăm totuş că cu excepţiunea alor două documente — amândouă păstrate numai în copii mai nouă şi unul chiar suspectat ca fals, — nici un document nu cunoaşte altă formă decât forma *Clus.* Concluziuni vom putea trage numai din examinarea unor documente eşite din cancelariile unor autorităţi ungaro-transilvanene bine cunoscute, în cari cu certitudine este vorba de Cluj din Transilvania.

Nu poate să încapă nici cea mai mică discuţiune că cele mai indicate, singurele îndicate să ne lămuriască asupra numelui Cluj sunt documentele cari pornesc dela autorităţile constituite în Transilvania însăş, — iar dintre aceste cele cari pornesc din cancelaria Voivodală a Transilvaniei. Vom începe, prin urmare, cu documentele aceste din urmă.

Din secolul al XIII-lea nu ni s'a păstrat nici un document Voivodal în care să fie vorba de Cluj. Ni s'au păstrat numai 3 documente de acest fel din primele decenii ale secolului al XIV-lea: două documente în original, iar al treilea într'un transsumpt contimporan.

Cele două documente originale datează unul dela 1310 şi celalt dela 1337. Cel mai important este documentul din 1310 (Zimm. no 319), prin care Voivodul Transilvaniei Ladislau (*„Ladislaus vaivoda Transilvanus“*) recunoaşte ca rege al ţării pe Carol Robert, în contra căruia luptase 10 ani. In documentul acesta de recunoaştere a regelui Carol Voivodul Transilvaniei se obligă să restituie ţinuturile transilvanene ocupate de el, Voivodul, şi anume: *„argentifodinam de Rodna, comitatum de Byzterce, comitatum de Scybinio, comitatum Siculorum, villas Dees, Clus et Zeek cum officio camere“.*

Prin al doilea document, cel din 1337 (Zimm. no. 539), noul Voivod Toma („*Thomas vaivoda Transsilvanus et comes de Zonuk*") dă o însărcinare capitlului Episcopiei din Alba-Iulia în legătură cu un conflict pentru hotare. In acest document Voivodul pomeneşte de „*nobilibus de Doboka et de Cluus comitatum*"... „*in comitatibus de Cluus et de Doboka*"... „*in foro de Clusvara*".

Al treilea document voivodal ni s'a păstrat numai într'un transsumpt al cancelariei episcopale din Orade şi va fi examinat mai la vale.

Trecem la categoria a doua a documentelor: cele eşite din cancelaria episcopiei catolice transilvanene din Alba-Iulia, 5 la număr, şi unul eşit din cancelaria unui ordin călugăresc tot din Alba-Iulia, — documente de aceaş mare valoare ca şi cele eşite din cancelaria Voivodală.

La anul 1294 (Zimm. no. 266), capitlul Episcopiei Transilvaniei este mărturie a unei donaţiuni. Documentul ni s'a păstrat în original. El precizează timpul în care s'a dat documentul spunând „*Datum magistro Michaele preposito, Gregorio cantore, Paulo custode, Petro archidiacono de Clus, decano ecclesie nostre existentibus*".

La anul 1299 (Zimm. no. 283), Episcopul Transilvaniei face un schimb de moşii. Documentul ni s'a păstrat în original. In el se vorbeşte de „*episcopatus nostri de Klusuar*", „*monasterium de Klus*", „*datum in Klusuar*".

In anul 1309 este ales episcop al Transilvaniei Benedictus. Actul de alegere care ni s'a păstrat în original este semnat între alţii de „*ego Iohannes archidiaconus de Klus, canonicus ecclesie Transilvane*"[9]).

In acelaş an 1309, capitlul episcopiei din Transilvania aduce la cunoştinţa celor chemaţi că a delegat cu o misiune la Papa dela Roma pe „*magistrum Iohannem archidiaconum de Clus*". Documentul ni s'a păstrat în original[10]).

La anul 1313 (Zimm. no. 333), capitlul Episcopiei Transilvanene este mărturie că Voivodul Transilvaniei a făcut un schimb de moşii. Documentul ni s'a păstrat în original. Ele este făcut în prezenţa între alţii a lui „*Benedicto plebano de Cluswar decano ecclesie nostre*".

---

[9]) Alături de „*ego Saulus Archidiaconus de Turda vicarius ecclesie Transilvane*".

[10]) Ambele documente publicate în: *Acta Legationis Cardinalis Gentilis* (Monumenta Vaticana Hungariae). Budapest 1885, pag. 158 şi 168.

In acelaş an 1313 (Zimm. no. 332), *„Theodorus prior... fratrum Predicatorum de Alba“* certifică o diplomă a regelui Ladislau din 1275 *„super villa Clusvar“*. Documentul ni s'a păstrat în original.

Mai avem în fine alte 3 documente cari emană dela două episcopii învecinate Transilvaniei: episcopia din Orade şi cea din Cenad.

La anul 1297 (Zimm. no. 277 şi 278), capitlul Episcopiei din Orade reproduce în transsumpt o însărcinare din acelaş an 1297 a Voivodului Transilvaniei Ladislau referitor la verificarea hotarelor unor proprietăţi ale mănăstirii Mănăşturului. In transsumpt se spune despre moşii: *„eadem Monustur et Zenthbeneduk vocate in comitatu de Clus existentes“*, iar în comitiva episcopiei se pomeneşte în mai multe rânduri de *„terra Cluswar“*, *„de Monustur ad Cluswar“*[11]). Documentul Episcopiei de Orade ni s'a păstrat în original. Transsumptul este cel de al treilea document Voivodal de care am pomenit mai sus. L'am citat însă numai la acest loc, fiindcă numai atestarea lui este originală.

La anul 1339 (Zimm. no. 549), capitlul episcopiei din Orade se asociază la protestul Episcopiei Transilvaniei contra Voivodului Transilvaniei care a ocupat *„tres villas Bany, Komlod et Akanay in comitatu de Clus“*, sate de drept ale Episcopiei Transilvaniei.

Al treilea document ese din cancelaria Episcopiei invecinate a Cenadului, cu multe legături cu Transilvania. El este un document din 1321 (Zimm. no. 279 şi 381), prin care Episcopul Cenadului autentifică procura din acelaş an privitoare la *„conventus de Clusmonostora“* dată de *„frater Johannes prior de Clusmonostora“* — *„pro fratre ipsorum Mychaele archidiacono de Clus“*. Documentul acesta ni s'a păstrat în original.

Rezumând analizele precedente, subliniem că dintre toate documentele transilvanene (şi părţile invecinate) câte ne sunt cunoscute şi ni ş'au păstrat din epoca dela finele secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea aceste sunt singurele documente în cari se face pomenire de Cluj. Toate aceste documente emană, repetăm, din cancelariile unor autorităţi constituite în Transilvania sau din cancelariile Episcopiilor de Orade şi Cenad, amândouă cu strânse legături cu Transilvania. In nici unul dintre aceste documente, cari — subliniăm din nou — ni s'au păstrat toate în original, o singură dată nu întâlnim altă formă a numelui decât cea de „Clus“.

---

[11]) *Jakab Elek*, op. cit. citând acest document reproduce greşit „Coloswar“.

S'ar putea totuş obiecţiona că există un document care desminte această constatare. Ar putea fi anume invocat un document datat din 1323 (Zimm. no. 409) care emană dela o autoritate clujană şi foloseşte o formă ungurească: la 1323 anume „*Thomas Ruffus iudex universitasque iuratorum consulum civitatis Coloswariensis...*" asistă la vânzarea unei case. Acest document nu ni s'a păstrat însă în original, ci numai într'un transsumpt din 1478, când forma ungurească era în circulaţiune şi a fost întrodusă de cel care a copiat documentul.

Rămâne să examinăm acum şi ultima categorie de documente ungaro-transilvănene: cele eşite din cancelariile regilor Ungariei.

La anul 1263 (Zimm. no. 101 şi 81), viceregele Ştefan confirmă o diplomă din 1246 a regelui Bela al IV-lea, prin care se acordă anumite scutiri unor sate episcopeşti: „*Herina, Byolokol de comitatu Dobica, Golou de comitatu Culusiensi, Zylac et Tusnad de Zonuk*".

La 1280, regele Ladislau restituie Episcopului Transilvaniei „*villam Culuswar*", pe care îl luase cu câţiva ani înainte[12]).

La anul 1282 (Zimm. no. 200), regele Ladislau acordă privilegii mai multor sate, între altele „*in comitatu de Kulus villa Kuluswar, villa Gylo, villa Kopus et villa Keresfev*".

La 1289 (Zim. no. 229) acelaş rege vorbeşte de „*villam Culuswar*".

La 1291 (Zimm. no 243) Andreiu al III-lea acordă privilegii unor sate „*Vysta et Sasag in comitatu de Culus*".

La 1317 (Zimm. no 348) regele Carol Robert pomeneşte de un „*magister Joannes comes de Beztercze, de Kulus et Kulusvar*".

Punând faţă în faţă documentele eşite din cancelariile unor autorităţi constituite în Transilvania cu documentele eşite din cancelariile regilor Ungariei constatăm că fără absolut vreo excepţiune forma ungurească „*Culus*" a circulat numai pe teritoriul Ungariei propriu zise, dar niciodată şi pe teritoriul Transilvaniei, unde nu era cunoscută altă formă decât cea de „*Clus*". Cu alte cuvinte: forma ungurească „*Culus*" s'a format pe teritoriul Ungariei, în cancelariile regilor Ungariei, şi de acolo a fost importată în Transilvania prin diplomele regeşti, — fără să fi putut însă să înlocuiască în documentele transilvanene dintru'nceput numele vechiu.

---

[12]) *Jakab Elek*, op. cit. Zimmermann-Werner, Urkundenbuch nu cunoaşte acest document.

O confirmare clasică a acestei constatări este diploma din 1275 (Zimm. no. 178) prin care regele Ladislau al IV-lea confirmă biserica din Alba-Iulia în posesiunea Clujului. Diploma aceasta nu ni s'a păstrat în original, ci numai în două transsumpturi. Unul dintre aceste două transsumpturi este cuprins într'o diplomă a regelui Carol Robert din 1313 (Zimm. no. 336), care nici ea nu ni s'a păstrat în original ci numai într'un nou transsumpt din 1429 al capitlului din Orade. Transsumptul acesta din 1429 spune că Ladislau a donat bisericii din *„Alba"* — *„villam Kuluswar vocatam in comitatu de Culus"*. Celalt transsumpt, tot din 1313, este o atestare făcută de cancelaria ordinului călugărilor dominicani din Alba-Iulia (Zimm. no. 332). Acest transsumpt ni s'a păstrat în original. In acest document şeful Dominicanilor *„frater Theodorus prior"* spune că a fost rugat să ateste copia unui document *„super villa Clusvar confectum"* şi reproducând acel document în transsumpt scrie *„villam Clwsuar vocatam in comitatu de Clws"* şi nu *„Kuluswar"* şi *„Culus"*. Distincţiunea între formele din cele două transsumpturi (*„Kuluswar"* şi *„Culus"* în transsumptul din 1429 şi *„Clwsuar"* şi *„Clws"* în cel din 1313) este un argument deciziv în favorul constatării că în Transilvania la începutul secolului al XIV-lea nu se cunoaşte încă altă formă decât cea de „Clus".

Forma ungurească de „Culus" (în diferite grafii) apare în documente eşite din cancelariile autorităţilor civile şi bisericeşti din Transilvania numai către mijlocul secolului al XIV-lea. Pentru prima dată apare la anul 1336 într'o scrisoare a capitlului din Orade (Zimm. no. 524): *„Zasfenes in comitatu de Kulus"*. In documentele cari emană din cancelariile Voivodale a Transilvaniei apare pentru prima dată la 1340: *„universitas nobilium de Zonuk, Doboka et de Culus comitatuum"*, *„Colusmonustra"*, *„Datum in eadem Culusmonustra" (Zimm. no. 555).*

Dar cancelaria Voivodală şi după acea întrebuinţează mai des forma veche *Clus* decât forma nouă „Culus". La anul 1381 *„nos Jacobus de Turuch Comes de Clus, Johannes filius Emerici de Patha et Benedictus filius Thome de Tothaza iudices nobilium de eodem Comitatu"*, sunt mărturie[13]). Documentul ni s'a păstrat în original.

In documente cari emană din cancelaria Episcopiei din Alba-Iulia forma ungurească răsare şi mai târziu. Episcopia din Alba-Iulia cunoaşte numai forma *„Clus"*.

[13]) *Szabo Károly*, Székely Oklevéltár. IV. p. 8.

Inlocuirea în documentele transilvanene a vechei forme de *„Clus“* prin forma mai nouă de *„Culus“* n'a fost niciodată deplină. In toate timpurile forma *„Clus“* s'a menţinut alături de cea de *„Culus“*. Şi mai mult. Forma aceasta veche de *„Clus“* s'a impus şi cancelariilor regilor Ungariei, cari înainte, sub regii din dinastia Arpadiană şi sub Carol Robert, folosiseră numai forma de *„Culus“*.

In timpul domniei regelui Ludovic I (1342—1380) cancelaria regească pentru prima dată adoptă forma transilvaneană a numelui şi o repetă apoi în numeroase cazuri. La 1368, regele Ludovic dă însărcinare *„conventui de Clus“* să aplaneze un conflict pentru hotare ivit între *„hospites nostros de Cluswar“* şi un proprietar învecinat. Documentul ni s'a păstrat în original (Zimm. no. 911, 912 şi 913).

La 1370, Ludovic face o donaţiune oraşului Cluj. In document: *„civitatis nostre Cluswariensis“*, *„officiali de Cluswar“*, *„Datum ibidem in Cluswar“*. Documentul ni s'a păstrat în original (Zimm. no. 941). Intr'un alt document tot din 1370 (Zimm. no. 946): *„Clusuar“*. La 1373 (Zimm. no. 1016): *„Cluswar“*; 1377 (Zimm. no. 1064, 1065): *„Clusmonustra“*; acelaş an 1377 (Zimm. 1067): *„Elisabeth de Clusuar“*; tot în 1377 (Zimm. 1070): *„cives nostri de Closwar“* şi *„Cives nostri de Cluswar“* (de mai multeori), *„datum in Cluswar“*. Şi la fel în trei documente din 1378 (Zimm. no. 1087, 1096, 1098) şi într'un document din 1381 (Z. 1150).

Regele Sigismund într'un document din 1390, ce ni s'a păstrat în original (Zimm. no. 1247) scrie: *„cives nostri de Cluswar“*. Intr'un document din 1412 (Zimm. 1694): *„civitatis nostre Cluswar“*. La 1414 (Zimm. no. 1753): *„Cluswar“*, *„Clusmonostra“*; la 1415 (Zimm. no. 1759): *„Cluswar“* etc.

Regentul Ioan Huniade foloseşte şi el la 1446 şi regele Vladislau I la 1453 forma transilvaneană *„Clusuar“*[14]).

Rezumăm: din confruntarea documentelor rezultă în mod neîndoios că

a) forma cea mai veche a numelui Cluj este forma „Clus“, forma „Culus“ fiind un produs străin;

b) înainte de mijlocul secolului al XIV-lea n'a circulat în Transilvania altă formă decât această formă de *„Clus“*, formă transmisă şi păstrată neschimbată în graiul poporului român.

[14]) *Márki*, op. cit. p. 10.

PUNERI LA PUNCT.

1. *Drumul descălecării ungureşti.*

Problema drumului pe care au intrat Ungurii — către finele secolului al IX-lea — în Panonia poate fi considerată ca definitiv rezolvită în sensul că: Ungurii au coborât în Panonia trecând Carpaţii Galiţiei pe la pasul Vereczke. Drumul acesta este drumul de care vorbesc şi cele două cronici mai preţioase pentru istoria acelei epoci, — singurul drum de care vorbesc. Aceste cronici sunt una, ungurească, aşa-zisa „Cronica notarului anonim al regelui Bela“, cealaltă, rusească, aşa-zisa „Cronica lui Nestor“, scrisă pe la începutul secolului al XII-lea (autorul ei a murit la 1114).

Totuş mai sunt şi azi câţiva istorici unguri cari nu pot să renunţe la idea şi unui al doilea drum, de care însă nu vorbesc decât cronicarii secolelor XIV şi XV. După aceste cronici, cel puţin o parte a Ungurilor au intrat în şesurile Panoniei venind dinspre părţile Transilvaniei. Intre aceşti istorici unguri este şi *Valentin Homán*, azi cea mai mare autoritate istorică a Ungurilor.

Un al doilea drum, un drum şi prin nordul Transilvaniei, n'ar fi în sine o imposibilitate. Dar nimic, absolut nimic nu dovedeşte că lucrurile într'adevăr s'au petrecut aşa. Cele mai vechi cronici nu ştiu decât despre un singur drum, pe la Vereczke.

Intr'un studiu critic privitor la cronicile ungureşti, *Homán* susţine teza că înafară de vechile cronici cari ni s'au păstrat, a mai existat şi o altă cronică, o cronică naţională mai veche, de care s'au folosit toate cronicile mai nouă. Cronica aceasta nu mai există, nimeni n'a văzut-o, dar la existenţa ei se poate conclude din anumite texte identice sau similare ale cronicilor cari ni s'au păstrat. *Homán* precizează că această cronică naţională veche, dispărută, datează din epoca regelui Ladislau I (finele secolului al XI-lea) şi ştia despre două drumuri pe cari au venit Ungurii în Panonia: pe la *Ungvár* (Vereczke) şi prin Transilvania, şi adaogă că şi notarul anonim care vorbeşte numai de un singur drum, de cel pe la *Ungvár*, a ştiut şi de existenţa celuilalt drum, dinspre Transilvania. Notarul anonim ce-i drept n'o spune în mod direct, ci

face numai fără voie o aluziune. Drept dovadă *Homán* citează din notarul anonim textul: *„ultra silvas Hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent“*[1]).

Acest *„ultra silvas“* ar putea într'adevăr să-ţi dee impresiunea că este vorba de Transilvania, dat fiind că în secolele următoare descălecării Ungurilor în Panonia — Transilvania era indicată ca o *„terra ultra silvas“*, *„terra ultrasilvana“*. Interpretării acesteia a dlui *Homán* i se opune însă un fapt important: textul notarului anonim, aşa cum este reprodus de *Homán*, este greşit şi trunchiat. Notarul n'a folosit pluralul de *„ultra silvas“*, care ar putea să trezească idea că este vorba de Transilvania, ci a folosit, în repeţite rânduri şi în mod consecvent, numai singularul *„ultra silvam“*, spunând anume *„ultra silvam hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent“* şi nu *„ultra silvas Hovos“*, cum reproduce *Homán*. Nu încape nici o îndoială că notarul anonim prin *„ultra silvam hovos“* n'a voit să indice Transilvania, ci munţii Galiţiei, un anume munte *„Hovos“*, de care pomeneşte tot atunci şi fără epitetul de *„silvam“*: anume *„ultra Howos“*. Că notarul anonim nu s'a putut gândi la Transilvania, rezultă clar din textul întreg în cadrele căruia se găseşte fraza ruptă în mod trunchiat de *Homán*. Notarul anonim spune anume că Ungurii ajungând în regiunea Chievului, ducii Rutenilor i-au sfătuit pe Unguri să plece în Panonia care este o ţară mănoasă: *„rogaverunt almum ducem, ut dimissa terra galicie ultra silvam Ho-uos versus occidentem in terram pannonie descenderent“*, (cap. 9), adăogând mai apoi (cap. 11) că şi *„dux galicie ceterique consocii sui... almum ducem et suos nobiles rogare ceperunt ut ultra howos versus occidentem in terram pannonie descenderent“*, apoi că ducele Galiciei le-a dat Ungurilor oameni cari *„eis per silvam hovos viam prepararent usque ad confinium hung“* (cap. 12). In cele din urmă Ungurii *„galicie sunt egressi in terram pannonie“* şi *„sic venientes per silvam hovos ad partes hung descenderunt“*.

---

[1]) *Homán Bálint:* A Szent László-kori Gesta Hungarorum... Budapest 1925. Pag. 86: „Anonymus és Kézai Ungvár felől, a bővebb szövegü kronikák Erdély felől vezették be a magyarokat a Tisza sikjára, előbbiek a Hung-Hungari, utóbbiak a Septem Castra-Siebenbürgen etimologiàval füszerezve előadásukat. Sok szó folyt már afelől, melyik verzio eredetibb, de kielégitő eredményre... senki sem jutott. Nem pedig azért, mert a XI századi ősforrás két irányból vezette be a magyarokat... Anonymus, ki Kézaihoz hasonlóan a Hung-Hungari etimologia kapcsán csak az ungvári bejövetelről akar tudni, szintén elárulja magát, hogy forrásában az Erdély felőli bejövetelről is szó volt (*„Ultra silvas Hovos versus occidentem in terram Pannonie descenderent“*).

Nu ne îndoim nici o clipă că *Homán* numai dintr'o greşală de copiat, dintr'o scăpare din vedere a reprodus textul notarului anonim ca fiind *„ultra silvas Hovos"* în loc de *„ultra silvam howos"*. Restabilim deci textul autentic şi constatăm că acest text infirmă argumentul pe care *Homán* îl invocă în favorul unui al doilea drum, — acesta prin Transilvania.

2. *„Bulgarii" dela Deva.*

Intr'un studiu mai mare privitor la toponimia Transilvaniei, *G. Kisch,* profesor de filologie la universitatea din Cluj, voind să ilustreze influenţa Slavilor asupra acestei toponimii, citează drept exemplu oraşul *Deva* spunând că „o parte a oraşului Deva se chiamă Bulgarenstadt (Bolgárváros)" — adică Bulgărime[1]).

Studiul dlui prof. *Kisch* s'a publicat la 1929 şi din acel „o parte a oraşului Deva *se chiamă* Bulgărime", s'ar putea trage concluziunea că acel nume de „Bulgărime" există şi astăzi şi că Bulgarii din Deva sunt locuitori vechi, străvechi.

Dl *Kisch* şi-a luat informaţiunea din manualul de geografie a Transilvaniei a lui *Bielz,* care la pag. 142 vorbind despre locuitorii slavi ai Transilvaniei spune că în timpul Impăratului Leopold au venit în Transilvania şi o seamă de Bulgari, cari au fost colonizaţi în Vinţ, Alba-Iulia, Sibiu şi Deva, adăogând că aceşti Bulgari au fost asimilaţi de ceilalţi locuitori ai Transilvaniei. „Numai în Deva s'a menţinut până azi aşanumitul Bulgarenstadt"[2]). Dl *Kisch* a copiat pe Bielz fără să ţină seamă că manualul lui *Bielz* a fost publicat cu aproape 100 de ani în urmă, la 1857, şi fără să arete rostul acelor Bulgari din Deva.

O punere la punct este, prin urmare, necesară.

„Bulgari" — o mână de Bulgari — au existat într'adevăr odată în Deva, dar n'au avut nici un rost istoric în viaţa acelui oraş. Ei au fost un grup de refugiaţi, cari la finele secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea au căutat azil în afară

---

[1]) *G. Kisch:* Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Hermannstadt, 1929. Pag. 196.

[2]) *E. A. Bielz:* Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt, 1857. Pag. 142: „Unter den Slaven sind vor allem die Bulgaren zu erwähnen, welche unter Kaiser Leopold ins Land kamen, zuerst in Alvincz, dann in Karlsburg, Hermannstadt und Deva sich ansiedelten, aber später fast ganz in den anderen Nationalitäten aufgingen. Nur in Deva erhielt sich die sogenannte Bulgarenstadt bis auf den heutigen Tag".

de hotarele Imperiului Otoman, între altele şi în Transilvania. Iată cum s'au petrecut lucrurile.

După cucerirea Belgradului de trupele austriace, în 1688, Turcii au pornit o cumplită goană înpotriva Bulgarilor cari arătaseră simpatii pentru Austrieci. Mulţi au fugit în Muntenia, unde au fost bine primiţi. In 1689, înpreună cu alţi Bulgari stabiliţi de mai nainte la Câmpulung, noii refugiaţi au trecut Carpaţii şi s'au aşezat în jurul Braşovului. De aci au trecut în curând la Sibiu, dar oraşele săseşti din provincia Sibiului n'au voit să ia asupra lor sarcina să-i întreţină pe aceşti refugiaţi şi „au început să-i alunge din oraşe, oprindu-i de a-şi cumpăra cele trebuincioase pentru întreţinere“[3]). In cele din urmă, o parte dintre aceşti refugiaţi bulgari au fost colonizaţi pe domeniul dela Vinţ. *„Cum igitur complures familiae nationis Bulgaricae a nobis facultatem petierint se cum familiis suis ex Regno illo in Transylvaniam transferendi... recepimus eosdem Bulgaros catholicos in protectionem nostram Regiam. Curabimus illis assignari sufficientem locum et gratum in territorio fiscali Possessionis Wintz dictae commodum.... Religionis orthodoxae liberum exercitium habeant... Licebit illis templum suis sumptibus exstruere, et Parochum Catholicum, ac unum vel plures capellanos pro exigentia intertenere“* spune Impăratul Leopold în diploma sa din 15 Mai 1700[4]). Diploma aceasta îi pune pe noii colonişti din Vinţ sub jurisdicţiunea camerei aulice şi a fiscului, le dă pământuri cultivabile, locuri de casă[5]), păşuni, scutiri de obligaţiuni militare şi scutire totală de impozite pe timp de 3 ani[6]).

In timpul revoluţiunii lui Rákoczy, răsculaţii unguri au distrus Vinţul, împrăştiind colonia de Bulgari. O parte dintre ei au luat iarăşi drumul înspre Muntenia, de unde veniseră. După înfrângerea revoluţiei, Bulgarii aceştia au cerut din nou voie să se înapoieze în Transilvania. Li s'a şi dat această voie şi între anii 1710—1711 o mână de Bulgari au trecut din nou în Transilvania

[3]) *I. Moga:* Ştiri despre Bulgarii din Ardeal. („Anuarul Institutului de Istorie Naţională“. Vol. V. Cluj, 1930).

[4]) *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins.* XXV. Jahrg. Hermannstadt, 1905: *Martin Schuster*, Schloss Deva in Siebenbürgen.

[5]) *Aleksa Ivici:* Ansiedlungen der Bulgaren in Ungarn. (Recensiune în „Századok“, 1910): „Au fost colonizaţi în Vinţ, unde din anumite locuri au fost scoşi Valahii“, ca să li se facă loc refugiaţilor.

[6]) *I. Moga:* op. cit.

prin pasul Vulcan. Generalul-comandant *von Steinville*[7]) nu li-a dat însă voie să se stabilească şi de astă dată la Vinţ, de unde plecaseră, ci i-a colonizat la Deva, dându-le locuri într'o marginea oraşului şi acordându-le şi anumite privilegii printr'o scrisoare din 16 Septemvrie 1716[8]).

Multă vreme nu se pomeneşte apoi de aceşti Bulgari. Geograful sas *I. L. Marienburg*, care a publicat un manual de geografie a Transilvaniei (la 1813), nu ştie nimic de ei. *Lenk von Treuenfeld*, care a publicat un lexicon geografic, idrografic etc. al Transilvaniei (la 1839) spune că în Deva odinioară fusese „un gremiu bulgar cu o mănăstire bulgară"[9]). La 1857 Bielz publică notiţa de care am pomenit mai sus. La 1905, revista Societăţii Carpatine din Sibiu, citată şi ea mai sus într'o notă, constată că „numele de Bulgar a dispărut în Deva şi nimeni nu mai ştie de Bulgari în acel oraş".

Din existenţa efemeră a acestor refugiaţi bulgari din secolul al XVIII-lea nu se poate, prin urmare, construi nici o influenţă bulgărească în Transilvania.

3. *Deva — Dimrich?*

In legătură cu punerea la punct de mai sus mai are loc şi o altă punere la punct.

De când se pomeneşte de Deva, ea a avut întotdeauna acelaş nume, neschimbat de când pentru întiaşdată răsare în documentele secolului al XIII-lea: *Deva* (scris uneori *Deua* sau *Dewa*). Şi româneşte şi ungureşte întotdeauna numai: *Deva*. Nici documentele scrise, nici graiul viu popular nu cunoaşte sau n'a cunoscut alt nume. Numai unele manuale de geografie scrise în limba ger-

[7]) *von Steinville* a fost general-comandant al Transilvaniei dela 1710—1720. Sub el s'a reconstruit cetatea din Alba-Iulia. In onoarea regelui de atunci, Carol. Alba-Iulia a primit în locul numelui nemţesc vechiu de „*Weissenburg*" pe cel de „*Karl-Weissenburg*" sau „*Karlsburg*", latineşte „*Alba Carolina*".

[8]) Jahrbuch des Siebenb. Karpathenvereins . . . „Se spune că originalul s'ar fi găsit odată în arhiva din Deva".

[9]) *Joseph Lucas Marienburg:* Handbuch der Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Hermannstadt, 1813.

Ignaz Lenk von Treuenfeld: Siebenbürgens geograpisch-topographisch-statistische- (etc.). Lexikon. Vol. I—IV. Wien, 1839.

mană cunosc pentru Deva şi un nume german: *Dimrich* (scris şi *Diemrich*) şi *Schlossberg*[10]).

Filologul sas Kisch ne dă şi etimologia acestui nume german de *Dimrich*. La pagina 129 a studiului său pomenit spune că acest *„Dimrich"* se derivă dintr'un vechiu *„Davenburg"* explicând că „Burg" a dat în limba săsească *„(b)rich"*, iar *„Daven"* a dat *„Dim"*, — numele întreg *„Dimrich"* fiind însă o tautologie, pentru că *Daven-Dava* însemnează în limba dacă *cetate*, ca şi *„Burg"* în nemţeşte. La pagina 182, dl Kisch abandonează forma *„Daven"*, înlocuindu-o prin o formă nouă *„Deven"*, spunând că *„Dimrich"* se derivă dintr'un vechiu *„Devenburg"*. La pagina 284 revine asupra ambelor etimologii precedente, spunând că săsescul *„Dimrich"* s'a format dintr'un săsesc *„Diwn"*, care la rândul său se născuse dintr'un săsesc *„Deven"*, repetând că numele este o tautologie.

Etimologia aceasta a dlui Kisch nu se poate sprijini pe nici o atestare documentară. Nu există nici o atestare nici pentru *Davenburg*, nici pentru *Devenburg*, nici pentru *Diwn*, nici pentru însuş *Dimrich* sau *Diemrich*, — cum subliniază însuş dl Kisch de câteori pomeneşte de aceste forme. Absolut neîntemeiată este pe urmă echivalarea lui *deva* cu dacicul *dava*, care nu este atestat o singură dată măcar izolat, ci numai în compoziţii (*Singidava, Marcidava, Zargidava* etc.).

Pentru întiaşdată pomeneşte de un nume german pentru *Deva* istoriograful sas *Johan Tröster* din Sibiu, într'o istorie a Transilvaniei publicată la 1666 la Nürnberg[11]). Istoria aceasta a lui *Tröster* publicată în limba germană, ca şi istoria Transilvaniei de *Töppelt*, publicată un an mai târziu în limba latină la Lyon (Lugdunum)[12]) căuta să dovediască prioritatea Saşilor în Transilvania, prezentându-i pe Saşi drept urmaşi ai Dacilor, iar pe aceştia drept un popor german.

---

[10]) *Marienburg (1813)*: Deva, Diemrich.
Lenk von Treuenfeld (1839): Deva, Dimrich, Schlossberg.
Bielz (1857): Deva, Diemrich.

[11]) *Johan Tröster:* Das alt- und Neu-Teutsche Dacia, das ist Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen. Nürnberg, 1666.

Tröster era originar din Sibiu. A fost învăţător. A trăit un timp oarecare şi la Nürnberg, unde a publicat istoria sa. De acolo s'a întors în Transilvania şi a murit la 1670, la Cincul-Mare, unde a fost directorul şcolii săseşti.

[12]) *Laurenz Töppelt:* Origines et occasus Transilvanorum seu erutae nationes Transilvaniae. Lugduni, 1667. (Ediţia a II-a: Viennae Ausriae. 1762).

Incercările aceste istorice fost-au ele inspirate sau măcar influenţate de nădejdile nemărturisite pe cari le trezise în sufletul poporului român din Transilvania unirea Transilvaniei cu celelalte ţări româneşti — sub Mihaiu Viteazul? Poate. Cert este că „Universitatea Săsească“ dela Sibiu încercase în 1600 să-i atragă pe Săcui de partea lor, scriindu-le că Mihaiu Viteazul a venit în Transilvania „să ia pământul Saşilor şi Săcuilor şi să-l dee Valahilor“, invitându-i pe Săcui să-şi omoare comandanţii şi să ia armele contra lui Mihaiu[13]). Şi cert este că doi cronicari unguri contimporani repetă aceaş informaţiune.

O poezie semnată de profesorul *C. Arnold*, pe care *Tröster* o publică în fruntea istoriei sale, dovedeşte în mod neîndoios că tendinţa istoriei era să arete că Saşii au fost în Transilvania înaintea Romanilor şi a descendenţilor lor români, fiindcă ei, Saşii, sunt urmaşi ai Dacilor.

Adresându-se „păstorului român“, poezia îl invită să se dee la o parte de pe „câmpurile lui Traian“ şi să-şi ia pălăria înaintea Germanilor şi să le sărute mâna. O strofă a poeziei spune:

Ihr Römer trett beyseits von d'Trajanus Wiesen!
Der tapfere Hermannrich wird hoch vor euch gepriesen!
Sieh Keyser Adrian
Was Teutsche hier gethan.
Du ringes Blöschevolk, du Römischer Schaafbauer,
Leg deinen Hut stets ab, denn du gehst in der Trauer,
Küss Teutschen nun die Hand
In deiner Römer Land[14]).

In sprijinul tezei sale Tröster inventează cele mai fantastice etimologii. Pentru el *„Burzenland“* (Ţara Bârsei) a fost colonizată de un vechiu popor german cu numele *Buri* şi dela el şi-a luat numele. Străvechi popoare germane au fost *Butonii*, cari au întemeiat satul *Budendorf (Bundorf*, judeţul Târnava-Mare), — *Sidonii*. cari au întemeiat satul *Seyden (Jidveiu*, jud. Târnava-Mică), —

---

[13]) Redactarea originală, în ungureşte, se găseşte în Arhiva săsească din Sibiu. Publicată în: Székely Oklevéltar.

[14]) In traducere românească:
„Voi Romani daţi-vă la o parte de pe câmpurile lui Traian!
Viteazul Hermenrich e preamărit înaintea voastră!
Priveşte Impărate Adrian
Ce-au făcut aci Germanii.
Tu slăbănog popor valah, tu păstor de oi Roman,
Scoate-ţi pălăria, pentrucă eşti în doliu,
Sărută acum mâna Germanului,
In ţara ta a Romanilor“:

Harudii, cari au dat numele lor munţilor *Harghita*, — *Cherusci*, cari au întemeiat satul *Kerz (Cârţa)*, — *Hermionii*, cari au întemeiat satul *Hammersdorf* (*Guşteriţa*, jud. Sibiu), — şi a. Satul *Marpod* (jud. Sibiu) a fost întemeiat de un rege Marobandus. Numele adevărat al Braşovului este *Buris-au*, adică *Buriorum campus*. Oraşul *Hunedoara* îşi trage numele dela *Huni*. *Decebal* a fost un rege german şi numele lui adevărat a fost *Dietschwald*. Capitala Daciei se chema *Sarmiz-Gothusa*, iar *Deva*, *Decidava* se chema în realitate *Dietschedan* sau *Duim-Burg*.

Acest *Dietschedan-Duimburg* inventat de *Tröster* este originea săsescului Dimrich, — nume care n'a circulat niciodată. Inainte de *Tröster* nimeni, nici documente, nici cronici n'au pomenit vreodată de un nume german pentru Deva.

Anuarul Societăţii Carpatine citat mai sus pomeneşte de un scriitor *Georgius Soterius* care într'o scriere a sa „Transylvania nobilis" spune despre Deva că „ungureşte şi latineşte este numită Deva, iar săseşte Diemrich", adăogând că „nu se ştie însă de unde provine acest nume" săsesc. Anuarul nu dă indicaţiuni mai precise privitoare la Soterius. Lucrarea biografică „Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften" de *Johannes Seiverts* (Pressburg 1785) ştie de un Georg Soterius care a trăit pe la sfârşitul secolului al XVII-lea, a făcut multe călătorii prin Europa şi a murit la 1723 la *Criţ* (*Kreuz*, jud. Târnava-mare). *Seiverts* înşiră o serie lungă de lucrări scrise de *Soterius* (rămase toate numai în manuscris), între cari însă nu este şi una „Transylvania nobilis", ci numai „Transylvania celebris sau Nomenclator Nationum, Familiarum et Personarum ut ac Locorum in Transylvania", scrisă nemţeşte.

„Diemrich" acesta a lui Soterius este numai o formă populară săsească pentru „Duim-burg" a lui Tröster.

Alţi filologi înafară de Kisch au construit şi alte forme intermediare „*Dwinrig*", „*Demburg*", „*Denburg*" etc., — toate însă fără vreo atestare documentară.

Inaintea lui „Duim-burg" a lui *Tröster* n'a existat niciodată nicio formă germană pentru Deva.

CRONICA NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA.

I

La 1746 *Ioannes Georgius Schwandtner,* publică primul volum al unei colecţiuni — *Scriptores rerum hungaricarum*[1]) — cuprinzând scrieri istorice vechi, necunoscute sau puţin cunoscute. In fruntea colecţiunii publică o scriere întitulată *„Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae auctore Belae regis notario"*. Această scriere este faimoasa cronică cunoscută sub denumirea de „cronica notarului anonim al regelui Bela". Este reproducerea textuală a unui manuscris ce se găsia (şi se găseşte şi azi) în Arhiva Bibliotecii Imperiale din Viena.

Titlul sub care scrierea este publicată de Schwandtner nu este titlul dat de autorul manuscrisului. Manuscrisul n'are nici un titlu. El începe cu fraza *„Incipit prologus in gesta hungarum*[2]) şi continuă cu dedicaţia: *„P dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi bele regis hungarie notarius. N. suo dilectissimo amico..."* etc. Titlul sub care manuscrisul este publicat de Schwandtner este titlul pe care i l-a dat manuscrisului — pe o fâşie de hârtie lipită pe pagina întâiu — bibliotecarul *Sebastianus Tengnagel* atunci, când, în anul 1665, manuscrisul a ajuns în biblioteca din Viena dintr'un castel *Ambras* din Tirol.

Pentru întîiaşdată se pomeneşte de existenţa acestui manuscris la 1666 de *Petrus Lambecius.* Mai târziu, la 1692, *Cl. Nesselius* într'o lucrare publicată în acel an la Viena (*„Magni Corporis Historici Sciographia"*) pomeneşte de ea ca de *„Anonymi quidem, sed Regis Belae Notarii Historia Hungarica de VII primis Hungariae Ducibus"*, promiţând s'o editeze, — fără s'o fi editat însă.

Manuscrisul se compune din 24 foi de pergament (lăţimea 16,5 cm., lungimea 23,5 cm.). Pagina întâi a foii dintâi este albă; pagina dintâi a foii 24 are numai 5 rânduri de scrisoare, restul paginii ca şi pagina a doua sunt albe. Toate celelalte foi sunt scrise pe ambele pagini. Mai multe dintre foi sunt perforate, una are o

[1]) *Ioannis Georgii Schwandtneri:* Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini . . . Vindobonae 1746.

[2]) Toate citaţiunile noastre sunt făcute după originalul publicat în facsimil de *Fejérpataky Lászlo* (Budapesta, 1892). Ortografia citaţiunilor este cea a originalului. In citaţiunea prezentă manuscrisul are greşit *„hungarum"* în loc de *„hungarorum"*.

ruptură. Şi perforările şi ruptura sunt mai vechi decât scrisoarea, care ocoleşte şi găurile şi ruptura (cum arată clişeul alăturat).

merunt multitudinem grecorum. sic multitudinem se-
minatam. Hoc audito milites sui multum sunt alle-
tati. Tunc Lelu filius Tosu tuba cecinit. et Bulsu
filius Bogat. elevato vexillo in prima acie contra grecos
pugnaturi venerunt aperte. Et commixta est utraque
acies hostium ad bellum. et ceperunt pugnare
acriter inter se. Et dux noster Arpad cum suis
acrisimis militibus pugnavit contra grecos.
Plurimi interfecti sunt de grecis et bulgariis.
Predictus vero dux Salanus cum audisset suos deficere
in bello. fuga lapsus est. et pro salute vite Albam bul-
garie penetravit. Greci vero et bulgari timore hungarorum

Cronica a fost publicată în facsimil la 1892 de istoricul ungur *Fejérpataky László*. (Vezi prima pagină reprodusă în anexă).

Cronica aceasta cuprinde istoria descălecării Ungurilor din Sciţia aziatică în Panonia şi epoca primilor duci ai Ungurilor până către finele secolului al X-lea.

Manuscrisul ce se găseşte la Viena, — singurul manuscris al cronicei — nu este originalul cronicei, ci numai o copie făcută — cum se crede pe baza felului scrisorii — pe la 1300.

Că manuscrisul păstrat la Viena nu este originalul, ci numai o copie făcută de o mână străină o dovedesc:

a) multele erori de scris pe cari le-a putut face numai un copist care a citit greşit originalul, dar nu le-a putut face însuş autorul, cum sunt: *pigmenta* în loc de *armenta* (capitolul 1: Sciţii *„carnes et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta multa habebant"*, adică: „mâncau carne şi peşte şi lapte şi miere şi aveau multe *vopseli"*, în loc de: „turme de vite mari"); *-canbium* în loc de *canbiavit* (cap. 15: *„rex andreas... cambium illum locum); -ulterius* în loc de *ulturus* (*„timebat... ut ne ulterius sanguinem petri regis hungariam intraret); -sad* în loc de *ad* (cap. 22: *„a thyscia usque sad fluvium honrat"); -ultrasilvanis* în loc de *ultrasilvanus* (cap. 26: *„Gelou vero dux ultrasilvanis"); -vincere* în loc de *vicem* (cap. 55) şi altele multe;

b) multele erori de scris corectate ulterior, corectate uneori de o mână care nu este cea a scriitorului textului ce ni s-a păstrat, cum sunt: *effectum* corectat din *affectum; -ammodo* corectat din *amo* (amândouă în prolog); *-nullius* corectat din *nullus; -gesta* din *gasta; -occiderunt* din *exciderunt* (toate cap. 1); *-gentibus* din *generibus* (cap. 7); *-occiderunt* din *exciderunt* (cap. 8); *-confinium* din *finium* (cap. 11); *-glad* din *gaad* (cap. 11); *-tosu* din *tasu* (cap. 20); *-illesum* din *in lesum* (cap. 42); *-magistrum prefecit* din *magistrum precepit* (cap. 44) şi altele multe;

c) multele erori de scris în ce priveşte numele proprii, erori rămase necorectate, probabil fiindcă cel care a făcut celelalte corecturi nu cunoştea numele corecte: *hyeu* în loc de *kyeu* (Kiev, cap. 8); — *ho-uos* în loc de *houos* (cap. 9); — *louiou* în loc de *souiou* (Sajo, cap. 14); — *asaturholmu* în loc de *a saturholmu* (cap. 15); — *bulsuu* în loc de *Zobolsu* (cap. 30); — *etiburgu* (cap. 49) şi *elciburgu* (cap. 50) în loc de *ecilburgu* şi altele multe.

d) lipsa de consecvenţă în scrierea numelor proprii, cari sunt scrise când cu iniţială majusculă, când cu iniţială minusculă şi în diferite forme ortografice: *„...bulgarii et Blachii ac pastores romanorum“* (cap. 9); — *„Gelou quidam blacus“* (cap. 24); — *„blasii et sclavi“* (cap. 25); — *gelou, geleou, Gelu* (cap. 24, 25, 26); — nepoţii lui Tuhutum; *„biuia et bucna“* (cap. 24), *„geulam patrem bue et Bucne“* (cap. 24); — *„fluvius Morisius“, fluvius morus“, „fluvius mors“* (in acelaş capitol 11, ca numele râului Mureş) ş. a.

e) In cap. 38 se repetă un epizod: *„et pro precio ei misimus XII albos equos et cetera ut supra“....*

Dar cronica aceasta ce ni s'a păstrat în copie nu este nici măcar cronica integrală, ci numai un fragment.

In închinarea către prietenul său N., autorul promite să-i scrie *„genealogiam regum hungarie et nobilium suorum“*. In capitolul 1 spune că *„reges et duces hungarie“* îşi trag originea dela Almus, adăogând *„sicut in sequentibus dicetur“*. In capitolul 24 pomeneşte de fiii lui Tuhutum cari au fost potrivnici *„sancto regi“* adăogând *„ut in sequentibus dicetur“*. In capitolul 32 pomeneşte de două căpetenii *Edu şi Edumen* adăogând că din urmaşii acestora *„longo post tempore rex Samuel descendit“*. In capitolul 15 pomeneşte de o moşie donată de Arpad unui credincios al său, spunând că acel pământ a rămas în stăpânirea urmaşilor acelui credincios *„usque ad tempora andree regis filii calui ladizlai“*, când regele l-a luat dându-le în schimb o altă moşie *„ut in sequentibus dicetur“*.

P dictus magister Incipit prologus in gesta hungarorum.

ac quondam bone memorie gloriosissimi bele regis hungarie notarius. N. suo dilectissimo amico uiro uenerabili. et arte litteralis scientie inbuto. salutem et sue peticionis affectum. Dum olim in scolari studio simul essemus. et in hystoria troiana quam ego cum summo amore complexus ex libris darethis frigii ceterorumque auctorum sicut a magistris meis audiueram. in unum uolumen proprio stilo compilaueram. pari uoluntate legeremus. petisti a me ut sicut hystoriam troianam bellaque grecorum scripseram. ita et genealogiam regum hungarie et nobilium suorum qualiter septem principales persone que hetumoger uocantur de terra scithica descenderunt. uel qualis sit terra scithica. et qualiter sit generatus dux almus. aut quare uocatur almus primus dux hungarie. a quo reges hungarorum originem duxerunt. uel quot regna et reges sibi subiugauerunt. aut quare populus de terra scithica egressus per ydioma alienigenarum hungarii et in sua lingua propria mogerii uocantur tibi scriberem. Promisi enim me facturum. sed aliis negotiis impeditus tue peticionis et mee promissionis iam pene eram oblitus. nunc in pluribus tua dilectio debitum reddere monuisset. Memor igitur tue dilectionis quamuis multis et diuersis huius laboriosi seculi impeditus sim negotiis. facere tamen aggressus sum que facere iussisti. et secundum traditiones diuersorum hystoriographorum diuine gratie fultus auxilio opturnum estimans ut ne posteris in ultimam generationem obliuioni tradatur. Optimum igitur duxi ut uere et simpliciter scriberem. quod legentes possint agnoscere quomodo res geste essent. Et si tam nobilissima gens hungarie primordia sue generationis. et fortia queque facta sua. ex falsis fabulis rusticorum uel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret. ualde indecorum et satis indecens esset. Ergo potius amodo de certa scripturarum explanatione. et aperta hystoriarum interpretatione rerum ueritatem nobiliter percipiat. Felix igitur hungaria. cui sunt dona data uaria. Omnis enim horis gaudeat de munere sue litterature. Sic exordium genealogie re-

Regalitatea Ungariei începe cu încoronarea ca rege a ducelui Ştefan la anul 1000; regele Samuel (Aba) a domnit dela 1041—1044; regele Andreiu a domnit dela 1047—1061. Autorul promite prin urmare să scrie despre fapte şi evenimente petrecute pe la începutul şi mijlocul secolului al XI-lea, dar cronica lui — se termină cu povestirea întâmplărilor din timpul ducelui „Tocsun" (947—972).

Cronica este, prin urmare, incompletă, fie că autorul n'a putut-o termina, fie că restul s'a pierdut şi copistul n'a avut înaintea sa decât fragmentul ce ni s'a păstrat.

Cine este copistul a cărui copie ni s'a păstrat? Nu se ştie. Nu se ştie, cum nu se ştie nici cine este autorul originalului pierdut. Numele autorului este indicat numai prin o iniţială şi titlul autorului *„P dictus magister"* etc. Acest *P.* ar putea să însemneze *Petrus, Paulus, Pousa* (sau Posa). N'avem nici o indicaţiune care dintre aceste nume ar putea fi cel adevărat. Dar *P dictus* ar putea să însemneze şi *Predictus...*

Cronica, cum am spus mai sus, este închinată unui prieten: *„N. suo dilectissimo amico viro venerabili et arte litteralis scientie inbuto"*, căruia, pe când erau împreună la studii (*„dum olim in scolari studio simul essemus"*, prolog), îi promisese să-i scrie istoria Ungurilor. Acest prieten a fost, nu încape nici o îndoială, un străin, cum rezultă din faptul că autorul explică că *„somnium in lingua hungarica dicitur almu"* (cap. 3), că un castru *„per linguam hungaricam dicitur nunc Buduuar"* (cap. 1) şi altele (*„in sua lingua propria"*, prolog; *„per idioma suum proprium"*, cap. 5, *„in lingua eorum"*; cap. 17). Dacă prietenul căruia îi închină cronica ar fi fost ungur, notarul ar fi zis *„lingua noastra"*, cum zice despre limba ungurească alt cronicar, Simon de Keza, în cronica sa închinată regelui Ungariei Ladislau al III-lea.

Unde au fost împreună la studii? Se presupune că la Paris, care cu începerea secolului al XI-lea începuse să devină un focar al culturii. Presupunerea aceasta poate să invoce un fapt pozitiv: manuscrisul cronicei când a ajuns din castelul Ambras la Viena (1665) era legat împreună cu un alt manuscris al unui oarecare *Gaspar Pansa*, care descria în acel manuscris o călătorie în Franţa la 1610: *„Iter ex Germaniae finibus in Galliam susceptum"*. Este destul de justificată presupunerea că acel *Pansa* cu prilejul călătoriei sale ar fi descoperit la Paris sau în vreo mânăstire din Franţa manuscrisul-copie al cronicei şi l-ar fi adus cu sine în Austria.

Cum a putut ajunge cronica aceasta în castelul din Tirol?

Castelul Ambras este un castel vechiu din secolul al XIII-lea. In secolul al XVI-lea, Impăratul german Ferdinand I a numit (la 1567) pe fiul său arhiducele Ferdinand guvernator al Tirolului şi noul guvernator a luat reşedinţă în acest castel, pe care l-a mărit (între anii 1566—1589). Arhiducele Ferdinand a fost un mare prieten al artelor şi iubitor de lucruri rari. A cumpărat manuscrise, cărţi vechi, tablouri, arme şi a. punând bazele unei colecţiuni dintre cele mai bogate. De câteori auzia de o raritate, făcea numai decât ofertă pentru cumpărarea ei. (Atunci va fi ajuns în colecţiunea castelului dela Ambras şi cunoscutul portret din secolul al XV-lea al Domnului Munteniei Vlad Ţepeş). După moartea lui (1595), urmaşii au continuat cu îmbogăţirea colecţiunii. In secolul al XVII-lea, stingându-se ramura tiroleză a Arhiducilor austriaci, colecţiunea a fost mutată la Viena (1655) şi aşa a ajuns la Viena şi manuscrisul notarului anonim[3]).

Aceste sunt împrejurările externe ale cronicei.

* * *

In ce priveşte valoarea cronicei ca izvor pentru epoca descălecării Ungurilor în Panonia (secolele IX—X) opiniile sunt foarte împărţite. Unii istorici îi atribue cea mai mare valoare; alţii îi atribuie valoare numai pentru epoca în care a fost scrisă (secolele XII—XIII, cum cred aceştia); şi iarăş alţii nu-i atribuie nici o valoare. Intre aceşti din urmă este istoricul austriac *Robert Rösler* (şi pe urmele lui istoricul ungur *Hunfalvy Pál),* care îi contestă orice valoare şi-l consideră pe autor drept un „mare ignorant şi un mare falşificator"[4]).

Ostilitatea aceasta contra cronicei îşi găseşte explicaţiunea în faptul că această cronică pomeneşte de Români în Ungaria şi Transilvania în epoca descălecării Ungurilor în Panonia şi este, prin urmare, în contradicţie cu teoria unora (în fruntea cărora este *Rösler*) că Românii au imigrat în Transilvania numai în cursul secolului al XIII-lea[5]).

[3]) *Dr. I. Hirn:* Erzherzog Ferdinand II von Tirol. Innsbruck, 1885. Pag. 351.

[4]) *Robert Rösler:* Romänische Studien. Leipzig, 1871. Pag. 185: „....meine Auseinandersetzung wieder in die Schlüsse ausläuft, dass der anonyme Notar eben sowol ein grosser Ignorant als ein grosser Fälscher gewesen ist".

[5]) *H. Marczali:* Ungarns Geschichtsquellen. Berlin, 1882, pag. 96.: „Bei uns ist Paul Hunfalvy gegen die Glaubwürdigkeit des Anonymus aufgetetren. Seine Studien fussen ganz auf der Rösler'schen Basis, und so ist auch die Hauptursache der Angriffe der Umstand, dass bei dem Anonymus die Walachen als Besistzer Siebenbürgens erscheinen...".

De care parte este dreptatea?

Pentru a putea da un răspuns, trebuie înainte de toate să constatăm, cu cea mai mare preciziune posibilă, epoca din care datează cronica, — pentrucă valoarea cronicei depinde înainte de toate de vechimea ei. Cu cât epoca în care a luat fiinţă este mai apropiată de epoca în cari s'au petrecut evenimentele descrise, cu atât creşte şi veracitatea şi în consecinţă importanţa ei pentru istorie. Trebuie să eliminăm anume dintru'nceput supoziţiunea că în ce priveşte această cronică ar putea fi vorba de povestirea unor fapte inventate, — inventate de autor cu intenţiunea de a induce în eroare asupra adevărului. Cronica este dedicată unui străin şi autorul a scris-o ca să informeze pe acest străin despre istoria Ungurilor. Chiar dacă, prin urmare, ar cuprinde şi fapte inventate, scopul autorului fiind să explice străinului epoca în care trăiau amândoi, faptele acele n'au fost inventate pentru a induce în eroare, ci fiindcă numai acele fapte transpuse în trecut puteau să explice prezentul. „Cronicarii scriu numai pentru epoca lor şi scot în evidenţă numai lucrurile cari interesează pe contimporani şi sunt acceptate de aceştia". Cronicarii de obiceiu coboară în trecut pe scara cunoştinţelor geografice şi istorice ale epocii lor, reducând aceste cunoştinţe la un nucleu primitiv, embrionar, din care s'a putut naşte în mod normal prezentul[6]).

Dacă, prin urmare, cronicarul anonim a imaginat fapte, aceasta dovedeşte nu că a fost de rea credinţă, ci dovedeşte numai faptul că în epoca lui nu se cunoşteau alte explicaţiuni mai fireşti.

Iată de ce are o importanţă atât de mare stabilirea epocii în care s'a scris cronica.

Critica istorică s'a ocupat până acum mai mult de chestiunea persoanei autorului şi în comentariile ei a ţinut prea mult seamă de concluziunile ce s'ar putea trage în favorul sau defavorul unor anumite teorii. Teoriile însă n'au ce căuta în soluţionarea problemelor istorice. Ele nu pot nici confirma, nici infirma soluţiuni găsite. Cel mult pot să coroboreze soluţiuni la cari s'a ajuns pe alte căi mai pozitive.

De acea noi vom căuta să stabilim epoca în care s'a scris cronica, lăsând la o parte orice teorii.

---

[6]) *H. Marczali*: op. cit. p. 23.

TOPONIMIE, ISTORIE ŞI TOPOGRAFIE.

1. *Idei şi fapte.*

Toponimia este studiul numirilor toponimice, complexul numirilor de ţări, munţi, râuri, văi, aşezări omeneşti, hotare etc. Studiul toponimiei are o deosebită importanţă pentru cunoaşterea trecutului, numirile toponimice fiind şi ele un fel de documente istorice şi de multe ori mărturii mai vechi decât documentele propriuzise. Toponimia poate să arunce lumină şi asupra unor timpuri din cari nu ni-au rămas alte mărturii scrise. „Numele" au fost date de oameni şi din interpretarea numelor putem să tragem concluziuni asupra celor cari le-au dat, — chiar şi atunci când dela aceşti dătători de nume nu ni-au rămas alte urme decât numele date.

Interpretarea corectă a numirilor toponimice vechi nu este întotdeauna uşoară, pentrucă de multe ori nu cunoaştem limba căreia îi aparţine numirea, iar de alte ori, chiar dacă cunoaştem limba căreia ar putea să-i aparţină, numirea ni-a fost transmisă într'o formă atât de denaturată, încât este greu sau chiar cu neputinţă să descoperim numirea originală.

La căutarea etimologiei unui nume, a unei numiri, trebuie să pornim întotdeauna dela cea mai veche formă atestată în mod incontestabil. Primul „ajutor întru deslegarea numelor topice trebuie căutat în documentele istorice. Acestea oferă adesea forma arhaică, primordială, sau măcar una intermediară, care denunţă originea. Mai mult: fără ele, etimologiile cele mai plauzibile, în aparenţă, pot fi de fapt falşe şi, din contra, cu ele cele mai neverosimile se pot dovedi juste"[1]).

Intre numirile toponimice originale şi locul sau aşezarea desenate prin aceste numiri există întotdeauna o strânsă legătură logică. „Numele" este un fiu al logicei. Unui munte, spre exemplu, nu-i va zice nimeni râu, nici unui râu nu-i va zice munte, — pentrucă numele trebuie să corăspundă naturii obiectului desenat prin

---

[1]) *V. Bogrea:* Câteva considerațiuni asupra toponimiei românești. („Dacoromania", anul I. Cluj, 1921. p. 211).

nume. De acea interpretarea numirilor toponimice trebuie să țină seamă și de topografia, de configurația fizică a locului unde găsim numirea și trebuie să dovediască și justificarea obiectivă a numirii deslegate.

Numele topice cuprinse într'o toponimie ca regulă generală pot fi împărțite în trei categorii principale: 1. nume de ape (râuri, lacuri etc.), 2. nume de locuri (țări, ținuturi, terenuri și părți de terenuri); 3. nume de așezări omenești (orașe, sate, cătune).

Uneori pare inexplicabil cum a putut ajunge un sat la numele pe care îl are, — atât de puțin sens logic are cuvântul ca nume de sat. Ințelegem foarte ușor de ce un sat a ajuns să fie numit spre exemplu: *Subcetate* (Jud. Hunedoara, jud. Sălaj); *Subpădure* (jud. Târnava-mică); *Subpiatră* (cătun aparținător satului Sălciva-de-jos, jud. Turda), *Dupăpiatră* (jud. Hunedoara); *După Muncel* (cătun aparținător satului Borgo-Rus, jud. Năsăud) și altele. Satele aceste erau și sunt așezate: sub o cetate, sub o stâncă mare, după un munte mic etc. Nu înțelegem însă tot atât de ușor cum a putut fi botezat un sat: *Valea-neagră* (jud. Bihor), *Alun* (jud. Hunedoara), *Mărul* (jud. Caraș) și altele.

Explicațiunea este însă în realitate și în aceste cazuri foarte simplă: cele mai multe nume de localități n'au fost dela început nume de localități, ci au fost nume de locuri. Numele au existat înainte de ce ar fi existat satele, cari ele au dat peste nume, nu numele peste sate. Așezările omenești cele mai vechi și cele mai multe, satele noastre din Transilvania spre exemplu, s'au născut în mod spontan și nu sunt rezultatul unui plan conceput în prealabil tinzând la întemeierea unei așezări comune pentru un grup mai mare de oameni — noi veniți. Satele cari au fost „întemeiate" au fost întemeiate numai într'o epocă când existau de mult alte sate ai căror întemeietori și a căror epocă de întemeiere au rămas aproape întotdeauna necunoscute. La început, ceace mai târziu s'a numit „sat" în înțelesul de azi al cuvântului, a fost poate numai o singură casă, o casă izolată. Casa aceasta era într'un loc care oferia multe avantajii: aproape de pădure (lemne de foc), aproape de râu (apă de beut), aproape de pământ roditor (pâne de mâncare). Și casa izolată a atras și alte case. S'a născut o aglomerație de case. Cu timpul casele s'au apropiat unele de altele ca locuitorii lor să-și poată da mână de ajutor în timpuri de primejdie, — și așa s'a născut comunitatea de case. Prima casă poate

va fi fost „Subpădure", „După Muncel" etc., expresiuni cari indicau locul unde se găsia casa, nu casa însăş.

Să ilustrăm cele expuse cu câteva cazuri concrete.

„Topliţa" este numele unor sate în judeţele Hunedoara, Mureş, Someş şi Arad. *„Reciţa"* este numele unui sat în judeţul Caraş[2]). Amândouă sunt de origine slavă şi însemnează: *Topliţa* — apă mică caldă, apşoară caldă, iar *Reciţa* — râu mic, râuleţ (amândouă cuvintele sunt diminutive).

Este firesc că cele două *sate* n'au putut fi numite unul „apşoară caldă", celalt „râuleţ". N'au putut fi numite aşa, satul fiind o aglomeraţiune şi comunitate de case şi curţi şi grădini şi locuri virane. *„Topliţa"* a indicat la început nu satul (care nici nu exista încă), ci numai un izvor de apă caldă, locul unde se găsia izvorul, — iar *Reciţa* a indicat la început şi el numai existenţa unui râu, a unui râu mic. Dar şi apa caldă şi râul mic (limpede, bogat în peşti etc.) au atras oamenii. In apropierea lor s'a ivit o casă, pe urmă au venit alte case, o aglomeraţiune de case. Prima casă, şi pe urmă celelalte case, au fost indicate ca fiind „lângă apa caldă", „lângă râul mic" şi cu vremea — aglomeraţiunea de case devenind o comunitate de case, un sat, — indicaţiunea topografică a trecut asupra satului şi din „la topliţa" s'a format un nume propriu *Topliţa*, cum din „la reciţa" s'a format numele propriu de *Reciţa*.

La fel se explică numele satului *„Poiana"*, care are înţelesul de „luminiş" (într'o pădure), la fel numele de „Făget" care are înţelesul de pădure de fag. Primele case din cari s'a născut cu timpul satul se găsiau *lângă* o poiană (sau chiar *în* poiană), *lângă* (sau *într'un*) făget. Numele de azi ale acestor sate indicau la originea lor numai *locul* pe care mai târziu din primele case izolate s'a desvoltat un sat.

* * *

O parte dintre numirile de aşezări omeneşti sunt derivate din nume patronimice. Ele sunt mai nouă decât numele derivate din apelative, cari indică anumite aspecte topografice. Numele patronimic indică fie pe fondatorul satului, fie pe proprietarul locului pe care s'a născut satul, fie pe posesorul căruia i-a fost donat satul.

In toate cazurile, a trebuit să treacă o vreme oarecare, o vreme mai îndelungată până ce legătura dintre proprietate şi proprie-

[2]) *Reşiţa* este numele literar. Cel popular şi original este *Reciţa*.

[3]) *Csánki*. Magyarország geogr. földrajz a Hunyadiak Korában. Budapest, 1913. Vol. V, p. 351.

tar (posesiune şi posesor) să devină atât de intimă încât cele două noţiuni să se confunde şi să devină o singură noţiune.

Aceste nume de sate derivate din nume de persoane nu indică însă întotdeauna numele original, numele cel mai vechiu al satului, ci de cele mai multe ori sunt numai un nume nou care înlocuieşte pe cel vechiu, un nume impus de proprietarul satului, care nu întotdeauna este şi întemeietorul lui.

Uneori, când întîmpină dificultăţi în deslegarea unui nume toponimic, etimologiştii îşi iau refugiul la un nume patronimic, derivând numirea toponimică dintr'un nume de persoană, chiar când acest nume nici nu mai există şi nici nu este dovedit că a existat vreodată. Fără îndoială, sunt şi numiri de localităţi la originea cărora este un nume patronimic, dar la derivarea acestor numiri dintr'un nume patronimic trebuie înainte de toate dovedită existenţa istorică a celui care se pretinde că a dat numele, — existenţa lui contimporană sau anterioară cu pomenirea satului şi, înainte de toate, legătura lui cu satul în chestiune.

Altminteri acest fel de etimologii rămân simple conjecturi, — etimologii posibile, fără îndoială, dar totuş numai conjecturi.

* * *

Locul pentru casă, locurile pentru case n'au fost alese la întâmplare. Locurile aceste erau alese pentrucă oferiau maximul de utilitate, maximul de folos şi de siguranţă. Utilitatea şi siguranţa mai mare sau mai mică pe cari le oferia terenul au fost forţa de atracţiune sau de repulsiune pentru cei ce îşi căutau locuri de aşezare. Cei cari veniau mai pe urmă găsiau locurile cele mai bune ocupate şi erau nevoiţi să se mulţumiască cu locuri mai puţin bune sau mai îndepărtate. Maximul de utilitate şi de siguranţă au rămas însă şi în aceste cazuri suprema forţă de atracţiune.

De acea nu vom găsi nici un nume de aşezare omenească derivat direct dintr'un nume de animal, de animal sălbatic, primejdios pentru oameni. Nu vom găsi pentrucă locurile căutate de animale sălbatece nu erau o atracţiune. Numele de sate cari totuş par a fi derivate din nume de animale sunt numai indirect derivate din nume de animale. In realitate, dela nume de animale şi-au putut lua numele numai oamenii, numai indivizi izolaţi: *Lupu, Ursu, Cerbu, Iepure, Vulpe,* — nume indicând că individul respectiv seamănă la fire sau fizic unui *lup, urs, cerb,* etc. Şi-au

putut lua numele dela animale şi anumite locuri: Valea Lupului, Valea Ursului, Vârful Cerbului, — nume indicând că în acea vale erau lupi, urşi, cerbi etc. Aceste locuri şi-au păstrat apoi numele şi depăce animalele, alungate de oameni, au dispărut din acele locuri.

* * *

Numirile toponimice în general au fost inspirate de nota caracteristică şi excepţională a terenului sau regiunii în care numirea a luat naştere. In cele mai multe cazuri această notă caracteristică a fost fie o apă, fie un munte, fie o stâncă etc. Numele toponimic nu este ceva arbitrar, o invenţiune, o născocire a capriciului. Numele toponimic este expresiunea unei realităţi şi a unei necesităţi. Mulţimea anonimă care a dat nume la tot ce o împrejmuia a fost călăuzită de dorinţa de a indica obiectul vizat în aşa fel — încât şi alţii să recunoască fără greutate şi fără îndoială obiectul în chestiune. Chiar de acea „numele" trebuia să fie ceva simplu, dar în aceaş vreme sugestiv, evocativ al unei imagini certe, ceva uşor de reţinut în memorie, ceva de transmis fără o prea mare contribuţiune mentală. Cele mai multe sume topice — toate numele străvechi — s'au născut doar în timpuri când scrisul era o artă cunoscută de puţini, cunoscută numai de o anumită categorie de oameni. Numele topice s'au născut în timpuri, când transmisiunea se făcea numai prin graiu viu, iar recepţiunea prin auz (nu prin mână şi ochi, adică prin scriere şi citire). In această necesitate a sugestivităţii imaginii numelui, datorită modestiei de cultură a mulţimii anonime, îşi au spre exemplu originea şi multele „firme" de negustori. Mulţimea nu ştia citi, dar totuşi trebuia să i se indice o adresă. Şi atunci adresa o suplinia o imagine; Casa de comerţ îşi alegea o emblemă şi emblema aceasta era afişată în faţa magazinului, alături de uşa de intrare: *„Cânele negru"*, *„Calul alb"*, *„Globul de aur"* — erau numele şi adresa magazinului şi nu un nume patronimic oarecare. Neştiutorii de carte nu *citiau* numele, ci-l *vedeau*...

Aşa fiind înţelegem dece spre exemplu nici „pământ", nici „cer" (ca noţiuni abstracte) n'au putut inspira nume de locuri şi sate, — pentrucă toate câte sunt — sunt pe pământ şi sub cer şi aşezarea lor nu prezintă nici o notă excepţională. N'au putut da nume de locuri şi sate nici alte noţiuni abstracte ca *umbră*, *soare*,

zi, seară etc. Etimologiile cari sunt reduse la astfel de etimoane trebuie să fie — ca regulă generală — greşite.

* * *

Problema toponimiei, totuşi, nu este atât de simplă precum se prezintă în lumina expunerilor principiare de mai sus.

Viaţa omenească este limitată. Oamenii se nasc şi mor. Popoare se nasc şi mor. Numele topice se transmit dela unii la alţii, dela bătrâni la tineri, dela o generaţiune la alta, dela un popor la altul. Uneori în cursul acestor transmisiuni cari se petrec dealungul unor secole îndelungate, numele se deformează încât abia mai sunt de recunoscut. Deformarea aceasta este facilitată când, uneori, condiţiunile fizice cari au dat naştere numelui au dispărut, au încetat. Spre exemplu o pădure care a dat nume a fost tăiată, un lac a secat etc. Deformarea aceasta este însă în deosebi uşoară şi repede când în cursul secolelor cei cari au pus temeliile unei aşezări şi i-au dat nume sunt cutropiţi de alţii, de străini de neamul lor, de noi veniţi cari vorbesc altă limbă decât ei, întemeietorii. Numele este transmis şi noilor veniţi. Noii veniţi primesc numele pe care îl găsesc. Pentru ei însă numele aceste — pline de înţeles în limba autoctonilor — sunt neînţelese, greu de reţinut în memorie. Şi atunci aceşti noi veniţi caută să formeze din numele transmise, din numele străine, neînţelese, — nume nouă, frământând aluatul lingvistic străin până îi găsesc o formă nouă cu înţeles lexical, oricât de puţin înţeles logic ar avea noul cuvânt.

Alteori, însă, noii veniţi traduc în limba lor numele străine. Aşa în Transilvania se întâmplă ca un sat să aibe 3 nume, câte unul în cele 3 limbi vorbite în ţară: română, nemţească şi ungurească. Traducerile aceste sunt de multe ori extrem de preţioase pentru etimologie, — pentrucă pot să confirme sau sau să infirme o interpretare etimologică.

Pentru istorie însă, traducerile aceste n'au aceaş valoare. Din numele nemţesc sau unguresc al unui sat românesc, spre exemplu, nu se poate conclude întotdeauna şi la prezenţa, în trecut sau în prezent, a unei populaţiuni nemţeşti sau ungureşti, — pentrucă aceste nume germane sau ungureşti sunt de multeori numai numiri impuse de autorităţile politice şi nu izvorâte dintr'o necesitate locală.

2. *Logică toponimică.*

Nu toate numele toponimice sunt formate dintr'un singur cuvânt. Multe, foarte multe mai au şi un compliment.

Logica toponimică cere ca atunci când există un nume de localitate însoţit de un calificativ ca: *nou, mic, românesc* etc., să mai existe şi o altă localitate cu acelaş nume dar având drept calificativ un antonim ca: *vechiu, mare, unguresc* (sau *săsesc)* etc. Cu alte cuvinte, pe lângă un *sat-nou, sat mic, sat românesc,* — trebuie să existe şi un *sat vechiu, sat mare, sat unguresc.* Chiar şi atunci când cele două localităţi cu acelaş nume nu sunt învecinate sau aproape învecinate, sau nu sunt nici chiar în acelaş judeţ sau aceaş regiune, — regula aceasta a logicei toponimice îşi păstrează întreaga valoare. Deosebirea este numai că în acest caz din calificative nu se pot trage concluziuni valide în ce priveşte vechimea numelui şi a localităţii. Spre exemplu: *Sibiu* are în ungureşte numele de *Nagy-Szeben* (Sibiul-Mare). Inzădar vom căuta însă în vecinătatea sau în regiunea Sibiului un al doilea *Szeben,* care ar trebui să fie însă *Kis-Szeben,* ca să justifice pe acel *Nagy-Szeben.* Nu vom găsi. Dar vom găsi în nordul Ungariei un alt *Szeben,* care în documentele latineşti avea şi el numele de *Cibinium* ca şi cel din Transilvania. Acest al doilea Sibiu se chiamă în ungureşte numai *Szeben* sau şi *Kis-Szeben.*

Epitetul etnic nu indică întotdeauna originea sau caracterul etnic al localităţii. Când localităţile sunt vecine, de cele mai multe-ori îl indică. Când sunt însă în deosebite regiuni, indică de obiceiu numai situaţiunea geografică. *Szász* (săsesc) lângă un nume de localitate nu vrea să zică întotdeauna că satul este săsesc, ci că este aşezat într'o regiune care aparţine fostului teritoriu autonom săsesc.

Antonimul „*mic*" uneori este redat şi prin sufixul diminutiv *-el,* şi atunci celalt nume rămâne neschimbat: în româneşte *Tălmaciu* are şi un *Tălmăcel, Sebeş* şi un *Sebeşel* etc. (în ungureşte: *Nagy Talmács* şi *Kis Talmács, Nagy-Sebes* şi *Kis-Sebes*).

Când pomenim spre exemplu de *Rodna-nouă,* în mod logic trebuie să presupunem că există, că trebuie să existe şi o *Rodna-veche,* pentrucă altfel nu i s'ar spune Rodnei — *Rodna-nouă.* Şi într'adevăr există şi o *Rodna-veche.* Numele de Rodna-veche este însă mai nou decât cel de Rodna-nouă. Numele, — nu însăş localitatea. Iată procesul de germinaţiune a numelor. Mai întâiu a-

existat *Rodna*. De această *Rodna* se pomeneşte cu începerea mijlocului secolului al XIII-lea. Pe atunci era însă numai o singură Rodna (1264: *Rodna*. Zimmermann no. 106). Secole mai târziu, în apropierea acestei Rodne s'a născut o nouă aşezare de oameni, un nou sat, căruia i s'a zis *Rodna-nouă*, fiindcă era aproape de tot de Rodna. Existau acum două sate cu numele de Rodna, unul vechiu, cunoscut de mult şi de toţi, şi unul mai nou, cunoscut numai de cei din vecini: *Rodna-nouă*. Cu vremea însă şi această *Rodna-nouă* a început să fie cunoscută şi atunci, ca să se evite orice confuziune, la Rodna cea de mai de mult s'a zis uneori şi *Rodna veche*. In ordine cronologică avem aşadar numele:

Rodna, Rodna-nouă, Rodna-veche.

La fel s'au născut şi celelalte sate (cu epitetele de nou şi vechiu): *Tohan, — Tohanul-nou, — Tohanul-vechiu* etc.

De aci urmează ca concluziune generală regula: un nume de localitate fără calificativ este mai vechiu decât acelaş nume cu calificativ (*Rodna* însemnează şi Rodna-veche, dar *Rodna-nouă* numai Rodna nouă).

Să aplicăm aceste regule la un caz practic.

In judeţul Cluj avem un sat cu numele *Frata*, căruia ungureşte i se zice *Magyar-Fráta*. Dicţionarele geografice *Marienburg* (1813), *Lenk* (1839) şi *Bielz* (1857) cunosc şi ele aceste două nume: româneşte *Frata*, ungureşte *Magyar-Fráta*.

După regula la care am ajuns în cele precedente ar urma să avem în judeţul Cluj (sau cel puţin undeva în apropiere) o a doua *Frata* care să justifice calificativul de *Magyar-*. Nu vom găsi însă în Transilvania întreagă o a doua *Frata* înafară de această *Magyar-Fráta*.

Cum rămâne atunci cu regula? Este regula greşită? Nu, pentrucă dacă vom cerceta documentele vechi vom vedea că la început *Frata* s'a chemat numai *Frata*, fără nici un calificativ. Numele este atestat cu începerea secolului al XIV-lea[3]): *Possessio Frata* (1331), *Poss. Fratha* (1348, 1415, 1442). *Fratha* (1336). Apoi deodată: *Poss. Fratha hungaricalis* (1410). *Pos. Wolahfratha* (1413). *Poss. Olahfratha* (1415). *Poss. Magyarfráta* (1426). *Poss. utraque Fratha. Poss. Magyarfratha. Olahfratha* (1440) etc.

La început a fost aşadară o singură *Frata;* cu un singur nume ca şi azi în româneşte. Sat românesc. Cu încetul s'au aşezat în vecinătatea satului acestuia românesc, aproape de tot de satul român-

[3]) *Csánki D.:* Magyarország tört. földrajza. Vol. V.

nesc — şi Unguri. S'a născut astfel un sat nou căruia în deosebire de cel vechiu, de cel românesc, i-au zis *„Fratha hungaricalis“*, Frata ungurească. Apoi, ca deosebirea să fie şi mai lămurită, i s'a zis Fratei vechi Frata românească, *„Wolahfratha“*. Satele vecine s'au apropiat însă tot mai mult, până în cele din urmă s'au contopit într'o singură localitate. Numele satului unit a rămas fireşte *Magyar-Fráta*, numele satului locuit de naţiunea politică dominantă. Româneşte însă satul a continuat să-şi păstreze numele vechiu, fără orice calificativ etnic, întotdeauna numai *Frata*, — cum şi satul a continuat să fie românesc. (Chiar la 1900: Locuitori 2105, dintre cari Români 1782, ceilalţi Unguri şi Evrei).

Insăş forma cuvântului: *fr-ata* ne arată că el nu poate fi unguresc. Limba ungurească nu admite două consonante la începutul unui cuvânt: de acea limba ungurească a făcut din *Clus -Culus*, a făcut din *brat- barát* etc., cum din *Strigonium* a făcut *E-sztergom* şi din *stână* a făcut *e-sztena*, — intercalând între cele două consonante o vocală sau adăogând o vocală înaintea lor.

3. *Jabeniţa.*

Subliniem din nou: nu apele, munţii, arborii, stâncile, plantele etc. *în sine* au inspirat numele toponimice, ci le-a inspirat aspectul fizic al locului, o particularitate a acestui aspect, o particularitate care putea să deosebiască locul căruia i se da numele — de alte locuri din vecinătate. De aci urmează în mod logic — logica joacă cel mai mare rol în toponimie — că nota aceasta caracteristică trebuie să fie o notă *permanentă*. Zăpada care în general se topeşte primăvara n'a putut să inspire nume toponimice decât acolo unde nu se topeşte niciodată: pe vârfuri înalţi de munte, în văgăuni etc. Pe lângă *permanenţa* notei caracteristice logica toponimică mai cere şi natura ei *excepţională*. In Transilvania spre exemplu, cu ape multe, cu izvoare şi râuri numeroase, — *fântâna* aproape n'a dat nici un nume toponimic. Dicţionarul geografic alui Togan nu cunoaşte decât o singură localitate cu numele de *Fântână* (jud. Târnava Mare) şi două cătune: *Izvorul-negru* şi *Izvorul lui Dragoş* aparţinând la comuna Moiseiu (jud. Maramureş).

Dobrogea însă unde apa şi râurile sunt o raritate, *fântâna* a atras oamenii şi a inspirat numeroase nume de localităţi: *Başbu-*

nar, Bairambunar (jud. Caliacra), *Acbunar, Beibunar, Curtbunar* (jud. Durostor)[4]).

A nu ţinea seamă de aspectul fizic al locului de care este legat un nume toponimic şi a proceda la interpretarea numelor toponimice numai cu dicţionarul în mână, — trebuie să ducă la rezultatele cele mai greşite.

Să dăm un exemplu:

In judeţul Mureş, în regiunea Gurghiului, lângă părăul Gurghiului avem o mică comună românească *Jabeniţa*, ungureşte *Görgény-Sóakna* (sat românesc: locuitori 1070, dintre cari 1041 Români, ceilalţi Unguri şi Evrei).

Dl *Kisch* (p. 152) derivă numele satului dela apelativul slav *„jaba"*, care însemnează broască, dând drept exemple şi polonul „jabinieţ", cu înţelesul de baltă de broaşte, şi câteva alte nume topice: *„Jabniţa"* (Croaţia), *„Jabniţa"* (Galicia), „Jabenic" şi *„Zsabenik"* (în Ungaria), *„Jabăr"* (Caraş), *„Zsabipotok"*, *„Zsabka"* (tot în Ungaria). Intr'o recensiune publicată la 1933, dl *Kisch* mai citează şi numele topic ceh *„Zabinica"* (adăogând că este atestat din anul 998: *Sabiniche*) cu înţelesul de „Froschbach", părău cu broaşte. Numele satului nostru îl dă ca „Jabăniţa"[5]).

Cuvântul slav *„jaba"* (broască) n'a putut da numele toponimic *„jabeniţa"*. Terminaţiunea *-eniţa* nu poate fi nicidecum explicată ca sufix toponimic. Sufixul *-iţa* este ce-i drept şi sufix toponimic, (diminutiv), dar *-en* înainte de acest *-iţă* nu are ce căuta. *„Jaba"* ar fi putut da cel mult: 1. neschimbat *„Jaba"*, *-a* fiind un sufix toponimic românesc uzitat (*Glâmboaca, Detunata* etc.), sau 2. ar fi putut da *Jabova* şi diminutivul *Jaboviţa*, cum *rak* a dat *Racova (Rahova)* şi *Racoviţa*, iar *gârb* a dat *Gârbova* şi *Gârboviţa* şi *Lipa* a dat *Lipova*. In nici un caz însă n'ar fi putut da *Jabeniţa*.

Mai multă greutate decât această obiecţiune filologică, ce se poate ridica contra etimologiei dlui *Kisch*, are însă o altă obiecţiune de ordin logic.

Un „sat cu broaşte" cum ar fi *Jabeniţa*, presupune existenţa unei ape oarecare în apropiere, — pentrucă broaştele nu trăiesc

[4]) *Bunar* în limba turcească (din care a împrumutat-o şi limba bulgărească), însemnează *fântână*, izvor.

Avem şi în Banat un *Alibunar* (fostul judeţ al Torontalului).

[5]) Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, 2—3, 1933. Pag. 118. Recensiunea cărţii „Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, von Ernst Schwarz, München, 1931" de Kisch, care reproduce: cz. O. N. Zabinica, urk. 998 Sabinicha Froschbach din jaba „Frosch" şi adaugă „sbg. r. Iabăniţa (Ver. A. 45, 152)".

nici pe copaci, nici în mirişti, nici pe stânci, ci trăiesc în apă, cu predilecţiune în apă stătătoare, în lacuri şi bălţi. „Sat cu broaşte" mai presupune însă în acelaş timp ca în aceste ape, în aceste bălţi, să existe sau să fi existat odată multe broaşte, excepţional de multe, mai multe decât în alte ape din vecinătate, — pentrucă numai aşa numele de „satul cu broaşte" putea fi într'adevăr o notă de distincţiune, de deosebire. Numai prin faptul că multele broaşte dela *Jabeniţa* erau nota cea mai caracteristică a locului s'ar putea explica numele.

Realitatea este însă alta. *Jabeniţa* noastră are ce-i drept şi un lac şi bălţi, dar apa din ele este apă sărată, în care nu trăiesc broaşte. *Jabeniţa* este anume o mică ocnă de sare. Prin urmare, broaştele cari nu existau n'au putut fi nota carcteristică a locului şi nu i-au putut da nume. Nota caraceristică a *Jabeniţei* a fost şi este lacul acela de apă sărată, „scalda", cum se zice în Transilvania. Toţi geografii au subliniat această notă. Geograful sas *Marienburg*, generalul *Lenk*, geograful *Bielz* toţi adaogă lângă numele satului *„mit Steinsalz und alten Gruben"*.

Insuş numele unguresc *Sóakna* (mai demult şi ungureşte tot *Zsabenicza*) însemnează ocnă de sare. Nota caracterisitcă a regiunii fiind, aşadară, sarea, ocna de sare, băile de sare, — în direcţiunea aceasta trebuie să căutăm şi originea numelui românesc de *Jabeniţa* (care este atestat la 1453 sub forma de *„Zebench"* — *„possessio seu villa Zebench"* —, probabil o transciere greşită pentru „Zebenec")[6]).

Iarăş trebuie să ne întoarcem la limba slavă. In limba slavă „scalda", baie, se cheamă *„bania"* (în vechea slavonă, rusească, bulgară şi sârbească). Diminutivul lui este *„baniţa"*. Prefixul *„Za-"* este tot slav şi însemnează (în toate limbile slave) „după" sau „dincolo". Numele de *„Zabaniţa"* ar avea prin urmare înţelesul de „după scalda cea mică", „dincolo de scalda cea mică", — nume care ar corăspunde şi împrejurărilor, pentrucă „scalda" este un lac mic (azi înfundat).

Această etimologie este o etimologie simplă, logică, pe care n'o pot desminţi nici exemplele citate de dl Kisch din alte ţări. *„Zsabipotok"* şi *„Zsabka"* sunt nume toponimice cari ar putea fi derivate din *„jaba"*-broască, nu însă şi *„Zsabenik"*, sat slovăcesc în judeţul Trencsén, cu izvoare de ape minerale („savanyuviz forrás"), în cari de asemenea nu trăiesc broaşte[7]).

[6]) *Csanki*, Magyarország . . . Földrajza. Vol. V. p. 732.
[7]) *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szotára. Pest 1851, — dă numele ca *„Zsabinecz"*.

Nu face nici o greutate nici prefacerea lui Z din „*Zabanița*" în J în „*Jabenița*". Satul acesta românesc este într'o regiune în care se întâlnesc 3 influențe etnice: două ale națiunilor politice dominate pe vremuri (Ungurii și Sașii), iar a treia cea a națiunii românești nerecunoscute — în acele vremuri. Pronunțarea cuvântului slav trebuia să difere prin urmare în gura unuia și altuia. Generalul *Lenk* indică la anul 1839 drept nume românesc „*Sabenyitze*" și „*Zabenyitze*". *Bielz* la anul 1857 dă numele „*Sabenița*". A învins în cele din urmă administrațiunea ungurească și satul s'a ales cu pronunțarea ungurească „*Jabenița*". La fel în ungurește nemțescul *Senndorf* (jud. Bistrița, sat săsesc) a dat *Zsolna*, iar românește *Jelna*, — nemțescul *Seiburg* (jud. Târnava-Mare, sat româno-săsesc) a dat *Zsiberk*, iar românește *Jibert*, și în fine nemțescul *Seiden* (jud. Târnava-mică) a dat *Zsidve*, iar românește *Jidveiu*.

„*Jabenița*" prin urmare vrea să zică „după băi". Bătrânii își mai aduc aminte că de demult se putea auzi și un românesc „după scaldă', pentru a se indica satul.

CĂRȚI ȘI REVISTE.

Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa. Leipzig 1937, no. 1 și 2.

Sub titlul de mai sus a început să apară la Lipsca (4 numere pe an) o nouă revistă închinată chestiunilor și problemelor istorice, politice și economice din Sudestul Europei. Revista este editată de „Institutul sudest-european" de pe lângă universitatea din Lipsca.

Numărul 1 al revistei (1 Aprilie) publică un lung studiu (care ocupă aproape întreg numărul) al profesorului *Herbert Schönebaum* despre „Construcțiunea politică și bisericească a Transilvaniei înainte de invaziunea Tătarilor". Este un studiu amănunțit pentru care au fost puse la contribuțiune și stoarse până la ultima limită toate documentele cunoscute.

Acesta este și marele defect al studiului: autorul nu ține seamă de faptul că parte dintre documentele la cari se refere sunt falșe și n'au putere probatorie; parte sunt suspecte sub raportul

autenticităţii lor sau ni s'au transmis numai în simple copii şi, prin urmare, trebuie utilizate cu multă prudenţă. O oarecare rezervă face autorul numai faţă de „exagerările" canonicului *Rogcrius* (invaziunea Tătarilor). Rezerva aceasta ar fi fost însă la locul ei şi faţă de multe alte izvoare.

Spre exemplu: pentru a dovedi existenţa la începutul secolului XIII a unui „comes" al Sibiului, autorul se refere la „un document din 1210", care însă nu poate fi invocat, fiindcă un astfel de document nu există. De un „comes" al Sibiului în primii ani ai domniei regelui Andreiu al II-lea (1205—1235) se pomeneşte numai într'un document din 1250, care ni s'a păstrat numai într'o simplă copie din secolul al XVIII-lea. Nu poate fi invocat ca dovadă că ţara Făgăraşului („terra Blacorum") odată a fost o *„terra Bulgarorum"* nici documentul din 1231, pentrucă acest document este un falş al contelui Kemény. Falşă este şi diploma privilegială din 1236 acordată de regele Bela IV „oaspeţilor" din Dej, cum falş este şi documentul din 1243 în care este vorba de „Theotonicos Lentenk..."

„Documentul din 1228" în care este vorba de un episcopat al Săcuilor, Românilor şi Saşilor este în realitate un petec de hârtie, un fragment de scrisoare nedatată, făurită de *Benkö* pentru a dovedi existenţa, la începutul secolului al XIII-lea, a unui episcopat al Milcovului. Şi altele la fel[1]).

Articolul acesta al revistei din Lipsca este şi el o justificare a publicării revistei noastre *„Dacia Istorică"*. Examinarea şi studierea critică şi sistematică a izvoarelor istorice privitoare la Transilvania este o necesitate imperioasă. Transilvania secolelor X—XIII trebuie să fie alta decât ne-am deprins s'o vedem până acum.

[1]) Asupra acestor documente (şi altele) vom reveni mai pe larg, rând pe rând, în numerele viitoare ale revistei.

ANTICARIAT.

Administrația revistei mijlocește cumpărarea și vânzarea de cărți istorice vechi. Ofertele de cumpărare sau vânzare sunt a se adresa Administrațiunii „D. I."

Vânzare:

Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon von Ignaz Lenk von Treuenfeld. Wien 1839.

4 volume cu peste 1800 pagini. Cuprinde, în ordine alfabetică, numirile de localități, munți și râuri ale Transilvaniei la 1830.

Exemplar cartonat, foarte bine păstrat. Prețul 4500 lei.

Dr. Augustin Bunea, Incercare de istoria Românilor până la 1382. București 1912.

Broșat. Prețul 100 lei.

I. K. Schuller, Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsische Nation, welche die beiden walachischen Hh. Bischöfe ...überreicht haben. Hermannstadt 1844.

Legat. Prețul 80 lei.

* * *

Cumpărare:

D. Onciul, Originile Principatelor Române. București 1899.

Dr. Karácsonyi János, A hamis, hibáskeltü és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest 1902.

„DACIA ISTORICĂ“

Sumarul no. 1.

